

**Заклад вищої освіти
«ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ
«УКРАЇНА»**

ІНСТИТУТ БІОМЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

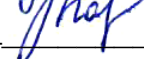
**КАФЕДРА МІКРОБІОЛОГІЇ, СУЧАСНИХ БІОТЕХНОЛОГІЙ,
ЕКОЛОГІЇ ТА ІМУНОЛОГІЇ**



ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

з освітньої діяльності


Оксана КОЛЯДА
«29» серпня 2025 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ВК ТЕХНОЛОГІЇ ТЕРАПЕВТИЧНОГО САДІВНИЦТВА**

освітня програма «**КОНСТРУКТИВНА ЕКОЛОГІЯ ТА
ПЕРМАКУЛЬТУРА**»

(назва освітньої програми)

освітнього рівня «**МАГІСТР**»

(назва освітнього рівня)

галузь знань **Е Природничі науки, математика та статистика**

(шифр і назва галузі знань)

спеціальність **Е2 ЕКОЛОГІЯ**

(шифр і назва спеціальності)

Вид дисципліни: вибіркова

Обсяг, кредитів: 5 (150)

Форма підсумкового контролю: залік

Київ – 2025 рік

Робоча програма навчальної дисципліни «Технології терапевтичного садівництва» для здобувачів освіти за галуззю знань Е Природничі науки, математика та статистика, спеціальності Е2 Екологія, освітнього ступеня «магістр», освітньо-професійної програми «Конструктивна екологія та пермакультура».

29 серпня 2025 року. 66 с.

Розробники:

Валентина МОВЧАН, доцент кафедри мікробіології, сучасних біотехнологій, екології та імунології Інституту біомедичних технологій, кандидат біологічних наук, директор Інституту біомедичних технологій.

Викладачі:

Валентина МОВЧАН, доцент кафедри мікробіології, сучасних біотехнологій, екології та імунології Інституту біомедичних технологій, кандидат біологічних наук, директор Інституту біомедичних технологій.

Робочу програму навчальної дисципліни розглянуто і затверджено на засіданні кафедри мікробіології, сучасних біотехнологій, екології та імунології

Протокол від 29 серпня 2025 року № 1

Завідувач кафедри



Тетяна ТУГАЙ

29 серпня 2025 року

Робочу програму погоджено з гарантом освітньо-професійної програми «Конструктивна екологія та пермакультура»

29 серпня 2025 р.

Гарант освітньо-професійної програми




(підпис)

— (Валентина МОВЧАН)

(прізвище та ініціали)

ПРОЛОНГАЦІЯ РОБОЧОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

Навчальний рік	2026/2027	2027/2028	2028/2029	2029/2030
Дата засідання кафедри	29.08.2025			
№ протоколу	1			
Підпис завідувача кафедри				

Матеріали до курсу розміщено на сайті Інтернет-підтримки освітнього процесу <https://vo.uu.edu.ua/course/view.php?id=20447>

Робочу програму перевірено

29 серпня 2025 р.

Заступник директора



(Наталія СЕРГІЙЧУК)

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ВК ТЕХНОЛОГІЇ ТЕРАПЕВТИЧНОГО САДІВНИЦТВА»

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, спеціалізація, освітній ступінь / освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма здобуття освіти	заочна форма здобуття освіти
Загальний обсяг кредитів – 5 Загальний обсяг годин - 150	Галузь знань Е Природничі науки, математика та статистика	Вид дисципліни Вибіркова	
	Спеціальність Е2 Екологія	Цикл підготовки Професійний	
Модулів – 1	Освітня програма Конструктивна екологія та пермакультура	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 1		2-й	2 -й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи здобувача освіти – 4 Частка аудиторних занять становить: для денної форми здобуття освіти – 33,3% для заочної форми здобуття освіти – 8,9%	Мова викладання, навчання та оцінювання: українська	Семестр	
		1-й	1-й
	Освітній ступінь: магістр	Лекції	
		22 год	6 год
		Практичні, семінарські	
		18 год	6 год
Самостійна робота			
110 год	138 год		
Вид семестрового контролю: залік			

Програма дисципліни виконується в повному обсязі незалежно від форми здобуття освіти.

Аудиторне навантаження заочної форми становить:

1-2 курси навчання ОС «бакалавр» і «молодший бакалавр», ОПС «фаховий молодший бакалавр» та ОКР «молодший спеціаліст» – 20% від аудиторного навантаження денної форми здобуття освіти;

3-4 курси ОС «бакалавр», 1-2 курси ОС «магістр» – 25% від аудиторного навантаження денної форми здобуття освіти.

Здобувачі освіти заочної форми здобуття освіти мають виконати 100% програми дисципліни, тобто виконати всі практичні, лабораторні, контрольні роботи заплановані програмою дисципліни і прикріпити їх на платформу Інтернет-підтримки освітнього процесу Moodle, а теоретичний матеріал

опанувати за наявними матеріалами до лекцій (за винятком вступної ознайомчої лекції). Під час сесії для заочної форми здобуття освіти проводять вступні лекції, консультації та контрольні заходи (заліки та іспити).

Задля підтримки здобувачів освіти заочної форми здобуття освіти для здобуття ними усіх запланованих освітньою програмою компетентностей і програмних результатів навчання, університет надає додаткову можливість бажаючим здобувачам освіти заочної форми доєднатись за розкладом до аудиторних занять здобувачів освіти денної форми здобуття освіти.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Напружений ритм життя сучасної людини, особливо в умовах війни, часто вимагає максимального напруження усіх розумових та фізичних сил, а відірваність сучасних населених місць від природного оточення додає напруженості. Найбільш гостро стоїть питання реабілітації ветеранів із посттравматичним стресовим розладом (ПТСР). Разом із тим є величезний світовий досвід садотерапії – відновлення розумових, психічних та фізичних сил людини через спілкування із садом. Кліматичні умови України потенційно дають можливість перетворити всю територію нашої держави у терапевтичний сад, який буде протягом усього життя громадян зцілювати їх. Для ефективного втілення цієї концепції в життя необхідно зібрати всі відомі технології терапевтичного садівництва, адаптувати їх до місцевих умов, розробляти нові й активно використовувати їх для садотерапії відповідно вимогам часу. Така робота має супроводжуватись навчальною та просвітницькою діяльністю для залучення до неї все ширших верств населення.

Мета вивчення: формування у здобувачів освіти системи теоретичних знань та набуття практичних навичок для коректного використання усіх доступних на сьогоднішній день технологій для створення, догляду та застосування низькодоглядних терапевтичних садів як засобів неінвазивного оздоровлюючого впливу на різні системи організму людини, з можливістю забезпечення продовольчого суверенітету та поширення знань, базуючись на техніці ненасильницького спілкування, принципах екологічної етики і пермакультури.

Головними завданнями курсу є:

- формування знань для відбору асортименту рослин з метою створення різних локацій саду;
- формування навичок для створення самодостатньої екосистеми в межах саду;
- оволодіння знаннями та вміннями щодо використання особливостей рельєфу з метою створення спеціалізованих об'єктів терапевтичного садівництва;
- набуття навичок формування різноманітних мікрокліматів, екологічних терапевтичних стежок різної спрямованості, сенсорних садів різного призначення;
- оволодіння знаннями та вміннями щодо екопросвітницької та навчальної роботи методами ненасильницького спілкування;
- формування навичок для надання послуг садотерапії.

3. РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ЗА ДИСЦИПЛІНОЮ, ВІДПОВІДНІСТЬ ПРОГРАМНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ КОМПОНЕНТАМ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ

У підсумку вивчення дисципліни здобувач освіти повинен мати необхідні знання з теорії і практики терапевтичного садівництва і пермакультури та їх застосування у терапевтичному садівництві, уміти створювати терапевтичні сади як інструмент для відновлення усіх аспектів здоров'я.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач освіти повинен **знати:**

- основи еколого-біологічних, пермакультурних та технологічних заходів створення та утримання об'єктів оздоровчого садівництва у межах природних і культурних ландшафтів;
- принципи створення терапевтичного ландшафту;
- асортимент рослин та інших елементів, які можуть використовуватись для створення об'єктів гарденотерапії для різних груп користувачів;
- принципи проведення терапевтичних, навчальних та екопросвітницьких занять методами ненасильницького спілкування із різними групами користувачів;

уміти:

- застосовувати знання щодо еколого-біологічних, пермакультурних та технологічних заходів створення та утримання об'єктів оздоровчого садівництва на основі принципів пермакультури у межах природних і культурних ландшафтів;
- створювати терапевтичні ландшафти;
- мотивувати людей та рухатися до спільної мети;
- підбирати асортимент рослин та інших елементів, які можуть використовуватись для створення об'єктів гарденотерапії для різних груп користувачів;
- проводити терапевтичні, навчальні та екопросвітницькі заняття методами ненасильницького спілкування із різними групами користувачів.

4. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Історія виникнення та розвитку терапевтичного садівництва, перспективи розвитку.

Базові поняття: екотерапія, гарденотерапія, анімалотерапія, екосистема, якість ґрунту, права рослин, пермакультура. Лікувальні сади часів Гіпократів, середньовіччя та сучасності. Досвід зарубіжних країн у використанні садової терапії для відновлення ветеранів із ПТСР та для соціалізації широкого контингенту користувачів. Структура національних організацій різних країн, які регулюють навчання та роботу в галузі садової терапії. Терапевтичний сад як навчальна платформа для здійснення екопросвітницької діяльності та інструмент для реабілітації широкого спектру користувачів.

Тема 2. Терапевтичний ландшафт.

Основні принципи створення терапевтичного ландшафту, починаючи зі створення сталого ґрунту. Створення мікрокліматів методами пермакультури. Лісосад. Аромаями, аромахроматичні композиції, зелені кімнати. Лісосмуги із терапевтичними екологічними стежками та іншими об'єктами терапевтичного садівництва, маломасштабні екокоридори (у т.ч. із мортмаси деревини). Потенціал ландшафтної арт-терапії. Водозбірний басейн як елемент терапевтичного ландшафту.

Тема 3. Створення терапевтичного середовища у місті та в приміщенні.

Методи створення об'єктів гарденотерапії в межах «зеленого каркасу» міста, орієнтуючись на ідею «інклюзивне терапевтичне місто-сад».

із урахуванням еколого-біологічних та технологічних заходів. Створення та підтримка у межах міста екосистем із інтегрованими комплексами для терапевтичного садівництва та використання цих комплексів для відновлення фізичного, ментального, психологічного та психічного здоров'я, для соціальної реабілітації та досягнення продовольчого суверенітету пермакультурними методами в умовах міста чи села. Зимові сади в інтер'єрах офісних і житлових будівель, вертикальне та дахове озеленення, зелені коридори, тунелі, завіси. Ліси Міявакі. Космічне садівництво.

Тема 4. Вибір рослин для терапевтичного саду. Український сад.

Вибір асортименту рослин та інших елементів при створенні об'єктів гарденотерапії у стилістиці національного українського саду для різних груп користувачів з урахуванням їхніх психофізіологічних особливостей та кризових станів. Інноваційні технології озеленення та оздоровлення ґрунту й рослин для цілей гарденотерапії. Технологія мікроклонального розмноження. Оптимізація наявних зелених насаджень з урахуванням засад конструктивної екології, пермакультури та терапевтичного садівництва. Їстівні дерева і квіти, лікарські та пряно-ароматичні рослини. Переваги дикоросів та полікультури. Прогалини та втрати у розвитку вітчизняної традиції

садівництва, створення сучасної виразної концепції «українського національного терапевтичного/оздоровчого саду».

Тема 5. Спеціалізовані екологічні стежки в садотерапії: для різних вікових груп, різних нозологій та потреб.

Проектування та облаштування екологічних стежок різного функціонального призначення: для відновлення здоров'я, для соціальної реабілітації та досягнення продовольчого суверенітету. Попередні дослідження потреб користувачів. Особливості обладнання екологічних стежок з урахуванням вимог ДБН та специфіки терапевтичного саду: облаштування дорожнього покриття та інших елементів із урахуванням інклюзії, віку, стану здоров'я, емоційного фону та уподобань користувачів. Потенціал екологічної стежки: пізнавальна, виховна, екоосвітня та екпросвітницька функції. Спеціалізовані малі архітектурні форми на екологічних стежках: альтанки-схованки, печери, майстерні, фонтани, інформаційні стенди тощо.

Тема 6. Підняті клумби, грядки, контейнери.

Спеціальне обладнання для терапевтичного саду та його розміщення. Особливості взаємодії із різними групами користувачів. Мобільні клумби як об'єкт із найширшим спектром застосування: для вирощування пряно-ароматичних, продуктових, квіткових та інших культур – зовні або у приміщенні. Підняті та заглиблені грядки для осіб з інвалідністю як можливість для реабілітації, трудотерапії, досягнення продовольчого суверенітету та оволодіння новою спеціальністю. Ампельні конструкції. Контейнер-компостер для дерев. Технології космічного та пустельного садівництва/городництва для сучасної садотерапії.

Тема 7. Багаторівневі фіторекреаційні зони.

Значення для фізичного і психічного здоров'я та емоційного стану людини різноманітності фітосередовища на різних рівнях від поверхні ґрунту. Вплив «високої» точки зору на світосприйняття та емоційний стан. Аромаями та кратерні сади. Потенціал балкових екосистем для створення садотерапевтичних просторів в умовах аридизації клімату. Технології пермакультури для стабілізації ярів та балок. Підземний рівень як рекреаційна зона, схованка чи житло – переваги і недоліки. Можливості підземного садівництва як цілорічної садотерапії в умовах війни та післявоєнного відновлення із включенням багаторівневих фіторекреаційних зон різного масштабу.

Тема 8. Теплиця як елемент терапевтичного саду.

Типи теплиць та вегетаріїв. Кратерний сад як теплиця, потенційні можливості розвитку даного напрямку в Україні. Світовий досвід використання закритих оранжерейних, тепличних комплексів, зимових садів та кімнатних міні-модулів на територіях лікарняних комплексів, курортів, реабілітаційних центрів. Сучасні технології організації терапевтичного садівництва у закритих спорудах із досягненням відповідних кожному виду рослин екологічних умов зростання. Підземні тепличні комплекси для рекреації, реабілітації та навчання. Вплив закритих підземних просторів на психофізіологічний стан людини, зокрема осіб з ПТСР. Ефект схованки та страх закритого простору: необхідність індивідуального підходу. Перспектива розвитку тепличного напрямку як індивідуальної можливості для кожного поряд із реабілітаційними можливостями досягти самозабезпечення високоякісною продукцією.

Тема 9. Потенціал водних систем у садотерапії.

Вплив водного середовища на організм людини, принципові відмінності водних ландшафтів від безводних. Індивідуальні потреби людей у спілкуванні з водними об'єктами, обмеження та техніка безпеки. «Дзеркальні» сади, водні сади, плавучі острови і клумби. Доцільність повсюдного створення дрібних мілководних водойм із піщано-кам'янистим дном та декоративною рослинністю для ходіння босими ногами у спекотну погоду. Відмінності у сприйнятті спокійної водної поверхні, потоку води та водоспаду, прісноводних об'єктів та моря, звуків води. Водно-болотні угіддя, чинампа, підводні ліси, луки, рифи як основа для створення водних терапевтичних садів. Підводні оселі.

Тема 10. Монохромні та сенсорні сади.

Колористика в садотерапії: кольорові сади, поліхромні арт-об'єкти, кольорові варіанти листя для регулювання температури озелених об'єктів. Можливі напрямки використання монохромних садів: білих і синіх – для навчання та відпочинку, сріблястих – для охолодження у спеку, золотистих – для підняття емоційного фону, помаранчевих та червоних – для підвищення енергійності. Монохромні «зелені кімнати» у терапевтичних садах та обмеження в їх використанні. Аромахроматичні композиції, перспективи їх широкого використання у громадських місцях. Використання інноваційної технології «БЮКОЛОП» у терапевтичному садівництві для корекції психофізіологічного стану людини. Вибір малих архітектурних форм, рослин та спрямовуючих конструкцій у сенсорних садах різного призначення.

Тема 11. Особливості роботи з найбільш вразливими категоріями користувачів (діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю, з ПТСР та ін.).

Особливості роботи із вразливими користувачами: обмеження по часу, у розмірі груп, інтенсивності навантаження, необхідність супроводу опікунів,

попереднього інструктажу, постійного контролю та фіксації вражень у кінці заняття. достатня кількість та якість роздаткового матеріалу, фото- та відеофіксація занять. Повторність занять, надання можливості багато разів повторювати ті самі дії.

Міське фермерство як елемент міської екосистеми та гарденотерапії. Розвиток соціальної складової за рахунок формування замкнутих циклів вирощування та споживання продукції у межах мінімальних локацій. Підвищення рівня здоров'я користувачів як індикатор правильності вибору методів роботи. ТГР як інструмент, який дає можливість проводити екопросвітницьку та екоосвітню діяльність на засадах глибинної екології та пермакультури. Принципи підбору культур та супутніх рослин у залежності від регіону України. Можливості розширення асортименту за рахунок створення мікрокліматів.

Дисципліни, вивчення яких обов'язково передують цій дисципліні: «Основи екології».

Міжпредметні зв'язки:

1. ОК 2.4. Основи конструктивної екології та пермакультури.
2. ОК 2.5. Міське пермакультурне фермерство на базі Теплих грядок Розума
3. ОК 2.3. Грунтова екологія, мікробіологія та мікологія
4. ОК 2.8. Агробіорізноманіття у пермакультурі та дизайн полікультур
5. ОК 2.9. Розробка та супровід інноваційних екологічних та пермакультурних проєктів

4.2. Структура навчальної дисципліни

4.2.1. Тематичний план

Назви змістових модулів і тем	Розподіл годин між видами робіт													
	денна форма							заочна форма						
	Усього	аудиторна					с.р.	Усього	аудиторна					с.р.
		у тому числі							у тому числі					
		л	сем	пр	лаб	інд			л	сем	пр	лаб	інд	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Тема 1. Історія виникнення та розвитку терапевтичного садівництва, перспективи розвитку.	14	2		2			10	14	0,5		0,5			13
Тема 2. Терапевтичний ландшафт.	14	2		2			10	13	0,5		0,5			12
Тема 3. Створення терапевтичного середовища у місті та в приміщенні.	14	2		2			10	13	0,5		0,5			12
Тема 4. Вибір рослин для терапевтичного саду. Український сад.	14	2		2			10	14	0,5		0,5			13
Тема 5. Спеціалізовані екологічні стежки в садотерапії: для	13	2		1			10	14	0,5		0,5			13

різних вікових груп, різних нозологій та потреб														
Тема 6. Підняті клумби, грядки, контейнери.	13	2		1			10	13	0,5		0,5			12
Тема 7. Багаторівневі фіторекреаційні зони.	14	2		2			10	13	0,5		0,5			12
Тема 8. Теплиця як елемент терапевтичного саду.	14	2		2			10	14	0,5		0,5			13
Тема 9. Потенціал водних систем у гарденотерапії.	14	2		2			10	14	0,5		0,5			13
Тема 10. Монохромні та сенсорні сади.	13	2		1			10	13	0,5		0,5			12
Тема 11. Особливості роботи із найбільш вразливими категоріями користувачів (діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю, з ПТСР та ін.).	13	2		1			10	15	1		1			13
Залік				1							1			
Усього	150	22		18			110	150	6		6			138

4.2.2. Навчально-методична картка дисципліни Технології терапевтичного садівництва

Разом: 150 год, лекції – 22 год, практичні заняття – 18 год, самостійна робота – 110 год, підсумковий контроль – 1 год.

Назва дисципліни	Технології терапевтичного садівництва										
Кількість балів	100 балів										
Лекції	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Теми лекцій	Історія виникнення та розвитку терапевтичного садівництва, перспективи розвитку.	Терапевтичний ландшафт.	Створення терапевтичного середовища у місті та у приміщенні.	Вибір рослин для терапевтичного саду. Український сад.	Спеціалізовані екологічні стежки в саді: для різних вікових груп, різних нозологій та потреб.	Підняті клумби, грядки, контейнери..	Багаторівневі фіторекреаційні зони.	Теплиця як елемент терапевтичного саду..	Потенціал водних систем у садівництві.	Монохромні та сенсорні сади..	Особливості роботи із найбільш вразливими категоріями користувачів (діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю, з ПТСР та ін.)..
Теми практичних занять	Історія виникнення та розвитку терапевтичного садівництва, перспективи розвитку.	Терапевтичний ландшафт.	Створення терапевтичного середовища у місті та у приміщенні.	Вибір рослин для терапевтичного саду. Український сад.	Спеціалізовані екологічні стежки в саді: для різних вікових груп, різних нозологій та потреб.	Підняті клумби, грядки, контейнери..	Багаторівневі фіторекреаційні зони.	Теплиця як елемент терапевтичного саду..	Потенціал водних систем у садівництві.	Монохромні та сенсорні сади..	Особливості роботи із найбільш вразливими категоріями користувачів (діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю, з ПТСР та ін.)..
Кількість балів за практичні заняття	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Кількість балів за самостійну	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1

роботу											
Підсумк овий контроль	40										

4.3. Форми організації занять

4.3.1. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна форма	заочна форма
1	Історія виникнення та розвитку терапевтичного садівництва, перспективи розвитку.	2	0,5
2	Терапевтичний ландшафт.	2	0,5
3	Створення терапевтичного середовища у місті та у приміщенні.	2	0,5
4	Вибір рослин для терапевтичного саду. Український сад.	2	0,5
5	Спеціалізовані екологічні стежки в садотерапії:	2	0,5
6	Підняті клумби, грядки, контейнери.	2	0,5
7	Багаторівневі фізорекреаційні зони.	2	0,5
8	Теплиця як елемент терапевтичного саду.	2	0,5
9	Потенціал водних систем у садотерапії.	2	0,5
10	Монохромні та сенсорні сади.	2	0,5
11	Особливості роботи із найбільш вразливими категоріями користувачів	2	1
	Разом	18	6

4.3.2. Теми самостійної роботи здобувачів освіти

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна форма	заочна форма
1	Давні терапевтичні сади	6	7
2	Стійкість екосистеми	6	8
3	Права рослин	6	7
4	Лісосмуги, екокоридори	6	7
5	Об'єкти ландшафтної арт-терапії	6	7
6	Дахове озеленення	6	7
7	Лісосад	6	8
8	Ліси Міявакі	5	7
9	Космічне садівництво	6	7

10	Основні види с/г та декоративних посадок	5	8
11	Створення мікрокліматів	6	7
12	Екологічні стежки	6	7
13	Гарденотерапія та спорт	6	8
14	Сріблястий монохромний сад	6	7
15	Сенсорний сад для найменших	5	7
16	Важливість схованок у терапевтичному саду	6	7
17	Будинок Хундертвассера у Відні	5	7
18	Колір листя як фактор регулювання температури середовища	6	8
19	Терапевтичне садівництво для відновлення України	6	7
	Всього	110	138

5. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

5.1. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1. За джерелом інформації:

– *словесні*: лекція (традиційна, проблемна тощо) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (презентація PowerPoint), семінари, пояснення, розповідь, бесіда;

– *наочні*: спостереження, ілюстрація, демонстрація;

– *практичні*: вправи.

2. *За логікою передачі і сприйняття навчальної інформації*: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3. *За ступенем самостійності мислення*: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4. *За ступенем керування навчальною діяльністю*: під керівництвом викладача; самостійна робота здобувачів освіти з книгою; виконання індивідуальних навчальних проєктів.

5.2. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

Методи стимулювання інтересу до навчання: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

5.3. Інклюзивні методи навчання

- Методи формування свідомості: бесіда, диспут, лекція, приклад, пояснення, переконання.

- Метод організації діяльності та формування суспільної поведінки особистості: вправи, привчання, виховні ситуації, приклад.

- Методи мотивації та стимулювання: вимога, громадська думка. Вважаємо, що неприпустимо застосовувати в інклюзивному вихованні методи емоційного стимулювання – змагання, заохочення, переконання.

- Метод самовиховання: самопізнання, самооцінювання, саморегуляція.

- Методи соціально-психологічної допомоги: психологічне консультування, аутотренінг, стимуляційні ігри.

- Спеціальні методи: патронат, супровід, тренінг, медіація.

- Спеціальні методи педагогічної корекції, які варто використовувати для цілеспрямованого виправлення поведінки або інших порушень, викликаних спільною причиною. До спеціальних методів корекційної роботи

належать: суб'єктивно-прагматичний метод, метод заміщення, метод "вибуху", метод природних наслідків і трудовий метод.

- Метод використання цифрового нарративу (цифрові тексти, презентації, розповіді, розміщені на блогах, відеокліпи, ігрові квести та ін.

- Методи забезпечення доступності інформації в різних форматах (збільшений шрифт, електронний формат).

- Методи структурування навчальної інформації за фреймовою моделлю (сегменти у визначеній послідовності виводяться на екран і супроводжуються поясненнями з розкриттям змісту кожного фрейму інформації).

- Методи самостійної роботи (індивідуальна робота та діяльність у групах і парах) базуються на освоєнні певної частини матеріалу за допомогою різних дидактичних і технічних засобів (наочного матеріалу, підручників, SMART-технологій (мережевих, мобільних, інформаційних технологій; робота в групах, парах використовується на етапах повторення або закріплення (запам'ятовування, застосування) матеріалу).

Методика навчання (як система) – організований набір методів, прийомів, засобів і форм навчання, який використовуються для досягнення освітніх цілей.

Методика є структурованим застосуванням методів – організоване використання різних методів і прийомів, яке обумовлено специфікою освітнього процесу або діяльності. Вона описує як саме, в якій послідовності і в яких умовах застосовуються певні методи для досягнення результату.

Методика навчання може включати в себе різні методи, стратегії, підходи, засоби навчання (аудіовізуальні матеріали, інтернет-ресурси, дидактичні ігри тощо) і системи організації роботи (до прикладу: поетапне вивчення лексики, розвиток навичок письмового та усного мовлення).

Методика викладання навчальної дисципліни — вибір викладачем та застосування методів для ефективного засвоєння матеріалу здобувачами освіти.

Методика навчання для здобувачів освіти з вадами та порушеннями здоров'я має важливі відмінності, які враховують індивідуальні потреби кожного типу порушень і передбачає модифікацію форм роботи та типів завдань для таких здобувачів освіти.

Кожен тип інвалідності має свої специфічні потреби, і тому підхід до навчання має бути адаптованим, щоб забезпечити максимальну ефективність для здобувачів освіти. Враховуючи різні види порушень (порушення слуху, зору, рухової активності, когнітивні порушення тощо), методика вивчення буде різною. Використання адаптованих технологій, інклюзивних методів та індивідуальних підходів дозволяє забезпечити ефективне навчання для всіх здобувачів освіти, незалежно від типу інвалідності.

Методика навчання для здобувачів освіти з вадами слуху

Для здобувачів освіти з вадами слуху основним викликом є відсутність або обмеження слухового сприйняття, що може ускладнити процес вивчення мови через усне спілкування та аудіоматеріали. Адаптованими методиками є:

Жестова мова: Якщо здобувач освіти має ваду слуху та використовує жестову мову як основний засіб комунікації, то вивчення дисципліни проводиться через переклад на жестову мову (із залученням відповідного спеціаліста чи фрагментів відео із дублюючим перекладом на жестову мову), зокрема для усного компоненту. Програми з навчання для таких здобувачів освіти можуть включати використання перекладачів жестової мови під час лекцій.

Субтитри: Всі відеоматеріали, які використовуються на заняттях (фільми, навчальні відео), мають субтитри, що дозволяє здобувачам освіти з вадами слуху ознайомлюватися з мовними структурами та словником.

Адаптовані навчальні матеріали: Використання візуальних методів, таких як ілюстрації, діаграми, картки з лексикою, допомагає краще засвоювати матеріал. Також створюються текстові файли або аудіоматеріали з субтитрами для покращення розуміння контексту.

Практика усного мовлення через письмове спілкування: Оскільки здобувачі освіти не чуять мовлення, замість усної практики для такої категорії здобувачів освіти фокусується увага на письмових завданнях, інтерактивних тестах і вправах, що включають роботу з текстами (письмові відповіді, розпізнавання лексики та граматики через текст).

Методика навчання для здобувачів освіти з вадами зору

У здобувачів освіти з порушеннями зору основною проблемою є труднощі з візуальним сприйняттям інформації, тому методика навчання адаптована до аудіо- та тактильних матеріалів.

Технології для читання з екрану: Використання програм для читання з екрану, таких як JAWS або NVDA, дозволяє здобувачам освіти з порушеннями зору слухати текстовий матеріал. Це забезпечує доступ до електронних підручників, презентацій та інших навчальних ресурсів.

Адаптація навчальних матеріалів: Усі текстові матеріали надаються у форматі для читання з екрану або у шрифті Брайля. Це дає можливість здобувачам освіти не тільки читати, але й активно працювати з навчальними матеріалами.

Озвучення текстів: Використання спеціальних додатків для озвучування текстів або аудіокниг допомагає здобувачам освіти вивчати нові слова та фрази на слух, а також слухати приклади правильного вимовляння.

Аудіовізуальні завдання: Для таких здобувачів освіти використовуються аудіовправи, зокрема з вимови та слухової практики. Це дозволяє розвивати навички аудіювання та вимови, хоча й без візуального сприйняття.

Інтерактивні вправи на слух: Заняття включають завдання, орієнтовані на слухове сприйняття мови (завдання на розпізнавання вимови, на відмінності в інтонації, акценті тощо).

Методика навчання для здобувачів освіти з руховим порушеннями

Здобувачі освіти з руховими порушеннями, як правило, мають фізичні обмеження, які можуть вплинути на їхню здатність використовувати традиційні навчальні засоби, але їхні когнітивні та мовні навички, як правило, не порушені. З цією метою освітній процес відповідно адаптований для зручності та доступності.

Онлайн-навчання та доступ до цифрових матеріалів: Онлайн платформи дозволяють здобувачам освіти з руховими порушеннями навчатися без необхідності фізично перебування в аудиторії, а також допомагають уникнути труднощів із переміщенням.

Інтерфейси з підтримкою доступу: Використання програмного забезпечення та навчальних платформ, що підтримують голосові команди або дають можливість здійснювати навчання за допомогою спеціальних пристроїв для вводу (як-от пристрої для управління комп'ютером через рухи очей чи голівки).

Адаптація завдань для письмових відповідей: Враховуючи фізичні обмеження, здобувачі освіти можуть використовувати голосові помічники для виконання завдань або адаптовані клавіатури та інші технології для зручного введення тексту. Також враховується обсяг виконаних письмових завдань та швидкість проходження онлайн тестів, написання підсумкових робіт.

Методика навчання для здобувачів освіти з когнітивними порушеннями

Когнітивні порушення можуть включати труднощі з пам'яттю, увагою, сприйняттям інформації. Здобувачі освіти з такими порушеннями потребують адаптованих методик навчання, щоб забезпечити доступність матеріалу та поступове засвоєння нової інформації.

Розбиття матеріалу на малі блоки: Заняття структуруються (матеріал поділяється на малі частини), що дозволяє легше засвоювати інформацію та допомагає зберігати увагу на кожному етапі навчання.

Часті повторення та практичні вправи: Регулярне повторення пройденого матеріалу, використовуючи ігрові методи чи інші інтерактивні вправи.

Візуальні допоміжні засоби: Використання карток із лексикою, діаграм, малюнків допомагає здобувачам освіти з когнітивними порушеннями краще засвоювати мову.

Мультисенсорні підходи: Для здобувачів освіти з когнітивними порушеннями використовуються різні сенсорні канали (слух, зір, дотик), щоб стимулювати запам'ятовування та розуміння.

Методика навчання для здобувачів освіти із психічними порушеннями

Психічні порушення можуть включати депресії, тривожні розлади,

посттравматичний стресовий синдром тощо, які можуть негативно впливати на здатність до концентрації, мотивацію та емоційний стан під час навчання.

Індивідуальний підхід: здобувачі освіти з психічними порушеннями потребують більш гнучкого підходу, наприклад, менших навантажень, частих перерв або персоналізованих уроків.

Підтримка в навчанні через терапевтичні методи: Залучення психологів або консультантів до освітнього процесу допомагає здобувачам освіти подолати емоційні труднощі.

Створення безпечного та підтримуючого середовища: Створення атмосфери довіри та підтримки, де здобувач освіти може вільно звернутися за допомогою або адаптувати темп навчання до своїх потреб.

6. СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Навчальна дисципліна оцінюється за модульно-рейтинговою системою. Вона складається з одного змістового модуля.

Результати навчальної діяльності здобувачів освіти оцінюються за 100-бальною шкалою в кожному семестрі окремо.

За результатами поточного, модульного та семестрового контролів виставляється підсумкова оцінка за 100-бальною шкалою, національною шкалою та шкалою ECTS.

Модульний контроль: кількість балів, які необхідні для отримання відповідної оцінки за кожен змістовий модуль упродовж семестру.

Семестровий (підсумковий) контроль: виставлення семестрової оцінки здобувачам освіти, які опрацювали теоретичні теми, практично засвоїли їх і мають позитивні результати, набрали необхідну кількість балів.

Загальні критерії оцінювання успішності здобувачів освіти, які отримали за 4-бальною шкалою оцінки «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно», подано в таблиці нижче.

Кожний модуль включає бали за поточну роботу здобувача освіти на семінарських, практичних, лабораторних заняттях, виконання самостійної роботи, індивідуальну роботу, модульну контрольну роботу.

Виконання модульних контрольних робіт здійснюється в режимі комп'ютерної діагностики або з використанням роздрукованих завдань.

Реферативні дослідження та есе, які виконує здобувач освіти за визначеною тематикою, обговорюються та захищаються на семінарських заняттях.

Модульний контроль знань здобувачів освіти здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на практичних заняттях, під час виконання самостійної та індивідуальної навчально-дослідної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;
- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;
- ✓ ініціативність у навчальній діяльності.

6.1. Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти

Оцінка	Критерії оцінювання
«відмінно»	Ставиться за повні та міцні знання матеріалу в заданому обсязі, вміння вільно виконувати практичні завдання, передбачені навчальною програмою; за знання основної та додаткової літератури; за вияв креативності в розумінні і творчому використанні набутих знань та умінь.
«добре»	Ставиться за вияв здобувачем освіти повних, систематичних знань із дисципліни, успішне виконання практичних завдань, засвоєння основної та додаткової літератури, здатність до самостійного поповнення та оновлення знань. Але у відповіді здобувача освіти наявні незначні помилки.
«задовільно»	Ставиться за вияв знання основного навчального матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої фахової діяльності, поверхневу обізнаність із основною і додатковою літературою, передбаченою навчальною програмою. Можливі суттєві помилки у виконанні практичних завдань, але здобувач освіти спроможний усунути їх із допомогою викладача.
«незадовільно»	Виставляється здобувачу освіти, відповідь якого під час відтворення основного програмового матеріалу поверхова, фрагментарна, що зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення. Таким чином, оцінка «незадовільно» ставиться здобувачу освіти, який неспроможний до навчання чи виконання фахової діяльності після закінчення закладу вищої освіти без повторного навчання за програмою відповідної дисципліни.

Загальна оцінка з дисципліни: шкала оцінювання національна та ECTS Оцінка за 100-бальною системою		Оцінка за національною шкалою		Оцінка за шкалою ECTS	
		екзамен	залік		
90 – 100	<i>відмінно</i>	5	<i>зараховано</i>	A	<i>відмінно</i>
82 – 89	<i>добре</i>	4		B	<i>добре (дуже добре)</i>
75 – 81	<i>добре</i>	4		C	<i>добре</i>
64 – 74	<i>задовільно</i>	3		D	<i>задовільно</i>
60 – 63	<i>задовільно</i>	3		E	<i>задовільно (достатньо)</i>
35 – 59	<i>незадовільно</i>	2	<i>не зараховано</i>	FX	<i>незадовільно з можливістю повторного складання</i>
1 – 34	<i>незадовільно</i>	2		F	<i>незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни</i>

6.2. Система оцінювання роботи здобувачів освіти упродовж семестру

Вид діяльності здобувача освіти	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль 1	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів
I. обов'язкові			
1.1. Робота на практичному занятті	4	11	44
1.2. Виконання завдань для самостійної роботи (презентації, доповіді тощо)	2	11	16
Максимальна кількість балів за обов'язкові види роботи: 60			
II. Додаткові			
1. Підготовка та подання тез до участі у науковій конференції	10		
2. Виступ на науковій конференції	10		
3. Підготовка та подання до участі у конкурсі наукової студентської роботи	20		
Максимальна кількість балів за вибіркові види роботи: 40			
Підсумковий контроль	40		
Всього балів за курс: 100			

7. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

1. Терапевтичне садівництво (ТС) – це...
2. Перші відомості про ТС.
3. Найвідоміші особистості у становленні ТС.
4. Досвід України у запровадженні ТС.
5. Права рослин і тварин.
6. Терапевтична сила саду та ґрунт – як вони пов'язані?
7. Мікроклімат – це...
8. Потенціал ландшафтної арт-терапії.
9. Вертикальне та дахове озеленення.
10. Зелені коридори, тунелі, завіси.
11. Ліси Міявакі. Космічне садівництво.
12. Вибір рослин для терапевтичного саду.

13. Їстівні дерева і квіти.
14. Основні види с/г та декоративних посадок.
15. Дикороси у ТС.
16. Полікультура та її застосування у ТС.
17. Спеціалізовані екологічні стежки в ТС.
18. Підняті клумби, грядки, контейнери у ТС.
19. Ампельні конструкції у ТС.
20. Контейнер-компостер для дерев як арт-об'єкт.
21. Багаторівневі фіторекреаційні зони у ТС.
22. Цінність балкових екосистем для ТС.
23. Підземний рівень у ТС – переваги і недоліки.
24. Теплиця як елемент терапевтичного саду.
25. Типи теплиць та вегетаріїв, придатних для ТС.
26. Потенціал водних систем у ТС.
27. Вплив водного середовища на організм людини.
28. Водно-болотні угіддя та чинампа.
29. Підводні ліси та луки.
30. Природні та штучні рифи, підводні оселі.
31. Монохромні та сенсорні сади.
32. Колористика в ТС
33. Кольорові сади.
34. Поліхромні арт-об'єкти.
35. Кольорові варіанти листя для регулювання температури озелених об'єктів.
36. Особливості роботи з дітьми.
37. Особливості роботи з людьми похилого віку.
38. Особливості роботи з особами з інвалідністю.
39. Особливості роботи з особами з ПТСР.
40. Загальні принципи організації занять із ТС.
41. Екологічні ігри у ТС.

42.Флористика у ТС.

43.Кулінарія у ТС.

44.Майстер-класи у ТС.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ ЗДОБУВАЧІ ОСВІТИ НА ЗАЛІКУ

Поточне оцінювання та самостійна робота											Підсумковий тест (залік)	Сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11		
6	6	6	6	6	5	5	5	5	5	5	Не більше 40	Не більше 100

Оцінка за залік: шкала оцінювання національна та ECTS

Оцінка за 100-бальною системою		Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
36 – 40 та більше	<i>відмінно</i>	5	A	<i>відмінно</i>
30 – 35	<i>добре</i>	4	BC	<i>добре</i>
24 – 29	<i>задовільно</i>	3	DE	<i>задовільно</i>
14 – 23	<i>незадовільно</i>	2	FX	<i>незадовільно з можливістю повторного складання</i>
1 – 13		2	F	<i>незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни</i>

Загальна оцінка з дисципліни: шкала оцінювання національна та ECTS

Оцінка за 100-бальною системою		Оцінка за національною шкалою		Оцінка за шкалою ECTS	
		іспит	залік		
90 – 100	<i>відмінно</i>	5	<i>зараховано</i>	A	<i>відмінно</i>
82 – 89	<i>добре</i>	4		B	<i>добре (дуже добре)</i>
75 – 81	<i>добре</i>	4		C	<i>добре</i>
64 – 74	<i>задовільно</i>	3		D	<i>задовільно</i>
60 – 63	<i>задовільно</i>	3		E	<i>задовільно (достатньо)</i>
35 – 59	<i>незадовільно</i>	2	<i>не зараховано</i>	FX	<i>незадовільно з можливістю повторного складання</i>
1 – 34	<i>незадовільно</i>	2		F	<i>незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни</i>

7. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Мультимедійні презентації за матеріалами навчальної дисципліни.
2. Навчальні відеофільми.
3. Електронна бібліотека з матеріалами навчальної дисципліни.
4. Матеріали на платформі для дистанційного навчання:
<https://vo.uu.edu.ua/course/view.php?id=20447>

7.1. Навчально-методичні аудіо- і відеоматеріали, у т.ч. для здобувачів освіти з інвалідністю

Мультимедійні матеріали

1. Презентації відповідно до тематики теоретичного курсу.

Для інклюзивного навчання:

- методики диференційованого підходу до процесу навчання й оцінювання знань, умінь і здібностей здобувачів освіти з інвалідністю;
- дистанційні програми навчання для здобувачів освіти із проблемами слуху і порушеннями опорно-рухового апарату.
- спеціалізовані комп'ютерні програми для навчання осіб з інвалідністю;
- забезпечення осіб із проблемами зору спеціальною літературою: книгами, підручниками, навчальними посібниками, журналами, надрукованими шрифтом Брайля та укрупненим шрифтом, і звуковими комп'ютерними програмами;
- наявність аудіовізуальних засобів навчання, спеціальної навчально-методичної літератури в електронному, друкованому, аудіовізуальному форматах для осіб з інвалідністю;
- дидактичні матеріали та засоби навчання осіб з інвалідністю для дистанційної та відкритої форм здобуття освіти.

7.2. Глосарій

АВТОТРОФИ – організми, які продукують органічні речовини із неорганічних з'єднань (вода, ґрунт, повітря) в результаті фотосинтезу. До них належать усі наземні і водяні рослини і деякі групи водних та ґрунтових бактерій.

АДАПТАЦІЯ – це процес пристосування до умов середовища.

АТМОСФЕРНІ ОПАДИ – опади у вигляді крапель води, снігу або граду, джерелом яких є хмари. Опади утворюються в результаті конденсації водяної пари, що міститься у повітрі.

БАКТЕРІЇ – група мікроскопічних одноклітинних мікроорганізмів, які мають кліткову стінку, але ядро відсутнє. Вони відіграють важливу роль у самоочищенні природного середовища. В той же час деякі з них є збудниками хвороб людини, тварин, рослин (тиф, холера, туберкульоз та інші.).

БІОГЕНЕЗ- процес утворення органічних речовин живими організмами.

БІОГЕОЦЕНОЗ – ділянка земної поверхні з відносно однорідною рослинністю, тваринним світом, кліматичними і ґрунтовими умовами.

БІОЛОГІЧНИЙ ГОДИННИК – властивість живих організмів орієнтуватися в часі.

БІОМАСА – кількість живої речовини тих чи інших організмів, виражена в одиницях маси або енергії, що припадає у даний час на одиницю площі або об'єму.

БІОМИ – крупні однорідні угруповання характерних типів рослинності і тваринного світу. До них належать пустелі, тундра, тропічний ліс, арктичні райони і т.ін.

БІОСФЕРА (сфера життя) – оболонка земної кулі, в якій зосереджені живі організми. Вони поширені у частині літосфери (до 4-5км глибини), в усій товщі гідросфери, у нижній частині атмосфери (до 30 км висоти).

БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК – велика ділянка суходолу чи моря, територія, на якій відбувається постійне спостереження й контроль за антропогенними змінами за допомогою приладів.

БЮТА – історично складена сукупність живих організмів, об'єднаних спільністю свого територіального поширення.

БЮЦЕНОЗ – сукупність рослин, тварин і мікроорганізмів, що населяють певну ділянку земної поверхні, мають постійний взаємозв'язок як між собою, так і з середовищем.

БОЛОТО – надмірно зволожена ділянка земної поверхні, вкрита вологолюбною рослинністю, з решток якої утворюється торф.

БОТАНІЧНИЙ САД – територія призначена для вирощування і вивчення різних рослин у типових екологічних умовах.

БУРЯ – тривалий сильний вітер з швидкістю понад 20м/с; супроводжується руйнуваннями на суходолі та великими хвилюваннями водойм. У лісах викликає буреломи.

ВАЛ ПРОТИЕРОЗІЙНИЙ – агротехнічна споруда, яка влаштовується на схилах для захисту ґрунту від водної ерозії.

ВЕГЕТАЦІЙНИЙ ПЕРІОД – період року, в який відбувається ріст і розвиток (вегетація) рослинності, час активної життєдіяльності рослин, в який проходить повний цикл розвитку.

ВИБУХ ДЕМОГРАФІЧНИЙ – різке збільшення чисельності населення на Землі, пов'язане з певними соціально-економічними і загальноекономічними умовами життя.

ВИБУХ ПОПУЛЯЦІЙНИЙ – різке багаторазове і відносно раптове збільшення чисельності особин будь-якого виду, пов'язане із зміною звичайних механізмів його регулювання.

ВИВІТРЮВАННЯ – руйнування гірських порід під впливом коливання температури повітря, хімічної дії води, кисню, вуглекислоти та різних органічних речовин, що утворюються в процесі життєдіяльності рослин і тварин або при їх відмиранні і розкладанні. Руйнування порід поділяють на три види: фізичне, хімічне та органічне (біологічне).

ВИПАРОВУВАННЯ – надходження в атмосферу водяної пари з поверхні води, снігу, льоду, ґрунту, рослинності.

ВИСНАЖЕННЯ ҐРУНТУ – зниження родючості ґрунту в результаті неправильного застосування агротехнічних засобів.

ВИСОТНА ПОЯСНІСТЬ – основна закономірність вертикального розміщення рослинності, ґрунтів, живих організмів в горах у вигляді окремих поясів.

ВІРУСИ – неклітинні форми життя, здатні проникати в певні живі клітини і розмножуватися всередині них. Відомо понад 500 форм, що уражають тварин і людину, та понад 300 форм, що уражають вищі рослини.

ВІТАМІНИ – біологічно активні органічні речовини, необхідні в невеликих кількостях для нормальної життєдіяльності організму людини і тварин. Беруть участь в енергетичному обміні, біосинтезі і перетворенні амінокислот.

ВІТЕР – рух повітря в горизонтальному напрямі з місць високого тиску до місць низького тиску.

ВОДНІ РЕСУРСИ – запаси підземних і поверхневих вод, які використовуються або можуть бути використані для потреб народного господарства. Загальні запаси на Землі становлять 1500 млн. км³, із яких прісні води складають близько 2%, а доступні для використання – 0,3%.

ВОДОДІЛ – межа між водозбірними басейнами двох річок або басейнами двох морів, океанів.

ВОДОЗБІРНИЙ БАСЕЙН РІЧКИ – територія, з якої стікають у річку поверхневі та підземні води.

ВОДОЙМА – водний об'єкт, в якому є скупчення проточної чи нерухомої води. Розрізняють природні (річки, моря, озера, океани) і штучні (канали, ставки, водосховища).

ВОДОСХОВИЩЕ – штучна водойма, що утворюється при спорудженні водопідпірної греблі в долині річки.

ВОЛОГІСТЬ ҐРУНТУ – кількісна характеристика вмісту води в ґрунті. Розрізняють повну, загальну, капілярну, граничну польову, максимальну молекулярну.

ВОЛОГІСТЬ ПОВІТРЯ – кількісний показник вмісту водяної пари у повітрі. Розрізняють відносну вологість – як відношення водяної пари у повітрі, що міститься в одиниці об'єму повітря, до максимально можливої, %. Абсолютна вологість – маса водяної пари, г/м³.

ВПЛИВ АНТРОПОГЕННИЙ – вплив господарської діяльності людини на навколишнє середовище та його ресурси: викликає руйнування екосистем, зникнення ряду видів рослин і тварин.

ГЕНОФОНД – спадкова інформація, яка міститься в сукупності генів будь-якої групи організмів.

ГЕОБІОСФЕРА – наземна частина біосфери у межах суходолу. Верхньою межею вважають максимальну висоту польоту птахів, нижньою – глибини активної кори вивітрювання.

ГЕОГРАФІЧНА ЗОНА – велика територія фізико-географічного поясу з особливим характером фізико-морфологічних процесів, особливими типами клімату, рослинності, ґрунту та тваринного світу. В Україні розрізняють зону мішаних лісів, лісостепову зону, зону степу, зону Карпатських гір і зону Кримських гір.

ГЕОЕКОЛОГІЯ – розділ екології, який вивчає закони взаємодії літосфери і біосфери, в тому числі роль геологічних процесів у функціонуванні екосистеми.

ГЕОГРАФІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – частина земного природного оточення, з яким людське суспільство безпосередньо пов'язане своїм існуванням і виробничою діяльністю.

ГЕРБІЦИДИ – хімічні засоби боротьби з бур'янами в посівах і насадженнях культурних рослин. Можуть накопичуватись в рослинній і тваринній продукції. При застосуванні слід суворо дотримуватись інструкції щодо їх використання.

ГЕТЕРОТРОФИ – організми, які живляться готовими органічними речовинами. До них належать мікроорганізми, гриби, людина і тварини.

на попередження хвороб і створення здорових умов життя.

ГІДРОСФЕРА – сукупність усіх водних ресурсів земної кулі: океанів, морів, річок, озер, ставків, боліт, підземних вод, снігового покриву і льодовиків. Загальний обсяг гідросфери на земній кулі складає приблизно 1500млн. км³.

ГІЛЕЯ – зона екваторіальних тропічних лісів, яка є одним з основних постачальників кисню на планеті.

ГЛОБАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ – розділ екології, який вивчає глобальні екологічні проблеми. До них відносять: глобальні зміни клімату, деградація ґрунтів, зменшення площ лісів, руйнування озонового шару, парниковий ефект і т.н.

ГЛОБАЛЬНЕ ЗАБРУДНЕННЯ – забруднення, дія якого проявляється далеко за межами місця викидів забруднювачів.

ГРУНТ – верхній родючий шар земної кори, утворений у результаті взаємодії ґрунтоутворюючих факторів: гірських порід, клімату, рослинності, тваринного світу, мікроорганізмів, рельєфу місцевості.

ГУМУС – органічна, темного кольору, частина верхнього шару ґрунту, що утворюється внаслідок складних хімічних процесів.

ДЕГРАДАЦІЯ ГРУНТУ – поступове погіршення властивостей ґрунту в результаті дії природних чинників або господарської діяльності людини. Супроводжується зменшенням вмісту гумусу, зниженням родючості та руйнуванням структури ґрунту.

ДЕМОГРАФІЯ – наука, яка вивчає чисельність народонаселення, його географічне розподілення, склад, процеси відтворення населення (народжуваність, тривалість життя, смертність), а також залежність складу і руху населення від соціально-економічних і культурних факторів.

ДЕПРЕСІЯ – хворобливий стан пригніченості, безвиході, відчаю, пов'язаний з реакцією організму на певну життєву ситуацію. Іноді виникає внаслідок різких змін навколишнього середовища та різкого підвищення його забруднення.

ДЖЕРЕЛО ЗАБРУДНЕННЯ – 1) місце викиду забруднюючої речовини; 2) господарський або природний об'єкт, який виробляє забруднюючу речовину; 3) регіон, звідки надходить забруднююча речовина; 4) позарегіональний фон забруднення, накопиченого в середовищі.

ДЖУНГЛІ – густі, важкодоступні деревно-чагарникові зарості територій з вологим тропічним кліматом.

ДРЕНАЖ – штучний стік води для осушення.

ЕВОЛЮЦІЯ – незавершений поступовий історичний розвиток живої природи. В результаті еволюції виникають, змінюються та вимирають види, проходять перетворення в екосистемах.

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА – шляхи вдосконалення існуючих і нових технологічних процесів з метою повнішого забезпечення принципів екологічної рівноваги.

ЕКОЛОГІЧНА ДЕМОГРАФІЯ – розділ демографії, який вивчає вплив чисельності населення в будь-якій місцевості на стан навколишнього природного середовища.

ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА – оцінка екологічної ефективності запропонованих варіантів, рішень будь-якого виду діяльності на відповідність існуючим екологічним нормативам. Здійснюється на принципах обов'язковості її проведення і наукової обґрунтованості.

ЕКОЛОГІЧНА КАТАСТРОФА – аварія на підприємствах чи інших об'єктах, що спричинює гостро негативні, несприятливі зміни середовища та призводить до масової загибелі живих організмів і матеріальних збитків.

ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА – погіршення екологічної ситуації антропогенним впливом, що загрожує існуванню людини і розвитку країни чи її регіонів.

ЕКОЛОГІЧНА НІША – загальна сума всіх вимог організму до умов існування, функціональна роль у співтоваристві та його толерантність відносно факторів середовища.

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА – комплекс заходів, спрямованих на збереження чи поліпшення екологічної ситуації.

ЕКОЛОГІЧНА РІВНОВАГА – баланс умов природного середовища, що забезпечує тривале або необмежене в часі існування даної екосистеми.

ЕКОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ – система регулярних довготривалих спостережень в просторі і часі, яка дає інформацію про стан навколишнього середовища.

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ – проблеми, що виникли у зв'язку з втручанням людини в природні процеси і призводять до порушення рівноваги природних комплексів.

ЕКОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ – це фактори середовища, які впливають на живий організм. Екологічні фактори поділяють на абіотичні – (явища неживої природи: світло, вологість, вітер, повітря, температура, тиск тощо); біотичні – (сукупність факторів органічного світу, рослинний, тваринний світ, вплив

людини); антропогенні – (форми діяльності людського суспільства, які призводять до зміни у природі, середовищі життя інших видів чи безпосередньо позначаються на житті самої людини).

ЕКОЛОГІЯ – наука про взаємовідносини людини, тварин, рослин і мікроорганізмів між собою і навколишнім середовищем. Вперше цей термін запропонував німецький біолог Е.Геккель у 1866р. У зв'язку з посиленням негативного впливу діяльності людини на біосферу істотно зросло практичне значення екології, відбулася екологізація багатьох природничих наук, досягла необхідного рівня екологічна освіта.

ЕКОЛОГІЯ ЛЮДИНИ – наука, яка вивчає закономірності взаємовідносин людини з навколишнім середовищем, питання розвитку народонаселення, вдосконалення фізичних і психічних можливостей людини.

ЕКОПОЛІС – міське поселення, яке сплановане і функціонує в гармонії з навколишнім середовищем.

ЕПІДЕМІЯ – масове поширення будь-якої інфекційної хвороби людей на певній території.

ЕПІФІТИ – рослини, що живуть на інших рослинах, використовуючи їх лише як місце прикріплення. Мають пристосування для отримання поживних речовин і води з довілля. Поширені по всій земній кулі, особливо в тропічних лісах.

ЕРОДОВАНІ ЗЕМЛІ – землі, що зазнали водної, вітрової або інших видів ерозії.

ЕРОЗІЯ ҐРУНТУ – процес руйнування верхнього родючого шару ґрунту талими та дощовими водами або вітровими потоками. Розрізняють ще антропогенну ерозію, яка спричиняється нераціональною господарською діяльністю людини.

ЕСТУАРІЙ (від лат. «естуаріум» – гирло, що затоплюється) – широка, лійкоподібна затока, яка утворилася внаслідок затоплення морем гирла річки.

ЕФЕМЕРИ – однорічні трав'янисті рослини з дуже коротким життєвим циклом, який завершується утворенням насіння через 3-4 тижні після початку вегетації.

ЄМНІСТЬ ЛАНДШАФТУ ЕКОЛОГІЧНА – здатність ландшафту забезпечити нормальну життєдіяльність певної кількості організмів або витримати стале антропогенне навантаження без негативних наслідків.

ЄРИК – вузька протока, що з'єднує річку з озером чи лиманом, чи озеро з озером.

ЖЕРТВА ЕКОЛОГІЧНА – особина, яка гине чи деградує під впливом несприятливих екологічних факторів.

ЖИВЛЕННЯ – сукупність процесів, які включають надходження в організм харчових речовин. Живлення є складовою частиною обміну речовин. Завдяки живленню організми отримують різні хімічні сполуки, які використовуються для росту, життєдіяльності і відтворення.

ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТУ – засмічення чи виникнення в ґрунті не характерних для нього фізичних, хімічних чи біологічних речовин, концентрація яких перевищує середній багаторічний рівень. Забруднення ґрунту значно знижує родючість, спричинює нагромадження забрудників у рослинах, з яких вони потрапляють в організм людини.

ЗАКАЗНИК – це природна територія, на якій охороняють і відтворюють природні комплекси або їх компоненти. Залежно від мети і режиму охорони бувають лісові, зоологічні, гідрологічні, геологічні, ландшафтні.

ЗАЛІСНЕННЯ – процес поновлення лісу чи створення нових лісових екосистем.

ЗАПОВІДНИК – територія, виділена з метою збереження у природному стані типових або унікальних природних комплексів, вивчення природних процесів та явищ, наукових основ охорони природи.

ЗАСОЛЕННЯ ҐРУНТІВ – процес нагромадження у ґрунті розчинних солей, переважно хлоридів і сульфатів натрію і магнію.

ЗАСУХА – тривала (багатоденна, багаторічна) суха погода з підвищеною у порівнянні із середніми багаторічними значеннями температури повітря при повній відсутності опадів або незначною їх кількістю.

ЗАХИСНА СМУГА – вузькі лісові насадження вздовж доріг і магістралей, які влаштовують для захисту цих об'єктів від снігових, піщаних і пилових заносів, покращення екологічного стану та естетичних функцій.

ЗЕЛЕНА КНИГА – зведення відомостей про рідкісні, зникаючі і типові рослинні угруповання, які потребують особливої охорони. В 1997р. в Україні вперше у світі видана «Зелена книга України».

«ЗЕЛЕНІ» – представники політичних течій, що виступають за збереження навколишнього природного середовища (за чистоту атмосфери, води, проти загрози ядерної війни і т.ін.).

ЗОЛА – неспалимий залишок у вигляді пилу, що утворюється з мінеральних домішок палива при повному його спалюванні. Використовують як наповнювач деяких видів бетонів, як добриво і т. ін.

ЗОНА ЕКОЛОГІЧНОГО РИЗИКУ – ділянки на поверхні суходолу та акваторії Світового океану, де людська діяльність може створити небезпечну екологічну ситуацію. До них відносять зони підводного видобування нафти на морському шельфі, небезпечні для проходження танкерів ділянки моря, що можуть спричинити аварії суден з виливанням нафти і т.ін.

ЗОНА ЕКОЛОГІЧНОГО ЛИХА – території, де в результаті господарської або іншої діяльності відбулися глибокі незворотні зміни навколишнього природного середовища, які спричинили істотне погіршення здоров'я населення, порушення природної рівноваги, руйнування природних екологічних систем, деградацію флори і фауни.

ЗОНА НАДЗВИЧАЙНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ – територія, де в результаті господарської і іншої діяльності відбуваються негативні зміни в навколишньому природному середовищі, які загрожують здоров'ю населення, стану природних екологічних систем.

ЗОНА ПІДТОПЛЕННЯ – територія, в межах якої підвищується рівень підземних вод до господарських неприпустимих позначок. Різко погіршуються умови існування живих організмів, створюються перешкоди для будівництва, транспорту і т.ін.

ЗОНА САНІТАРНОЇ ОХОРОНИ – район водозабору або іншого джерела водопостачання, де встановлюється особливий режим охорони вод від забруднення.

ЗООБЕНТОС – сукупність тварин, що мешкають на дні морських і прісних водойм, куди не проникає сонячне світло (наприклад, придонні двостулкові та членистоногі молюски).

ЗООПАРК – культурно-освітня науково-дослідна установа, де утримуються і експонуються дикі та свійські тварини. Основне завдання поширення ідей охорони природи.

ЗРОШУВАННЯ – штучне зволоження ґрунтів з метою підвищення їх родючості.

ЗЯБ – літньо-осіння оранка ґрунтів під весняні (ярові) сільськогосподарські культури. Застосовують з метою знищення бур'янів, накопичення вологи, шкідників і збудників хвороб.

ІЗОЛІНІЯ – лінія на географічних картах, планах, яка сполучає точки з однаковими значеннями певної величини. Ізобари – лінії, які з'єднують точки з однаковими величинами тиску. Ізобати – лінії, з однаковими глибинами. Ізотерми – лінії, з однаковими показниками температури. Ізогаліни – лінії, з однаковими показниками солоності води. Ізоленси – лінії, з однаковими показниками щільності повітря.

ІЗОЛЮВАННЯ ВІДХОДІВ – зберігання відходів таким чином, щоб ефективно запобігти їх розповсюдженню в навколишньому середовищі.

ІНТОКСИКАЦІЯ – отруєння організму, що може статися внаслідок контакту людини із токсичними речовинами, які потрапляють в організм через органи дихання, шкіру, травний канал. Токсичними для організму речовинами є органічні розчинники, ефіри, аміно- та нітро-сполуки, хлор, феноли та ін.

ІНФЕКЦІЯ – проникнення в організм людини або тварини і розмноження в ньому хвороботворних мікроорганізмів. Інфекція завершується інфекційним захворюванням, яке передається від хворого організму до здорового.

ІНФРАСТРУКТУРА – сукупність галузей суспільного господарства по обслуговуванню матеріального виробництва і невиробничої сфери. До виробничої сфери входить обслуговування шляхів, житлових масивів, транспорту. Невиробнича сфера – це освіта, наука, культура, охорона

ІРИГАЦІЯ – штучне зрошування сільгоспугідь, один з видів меліорації ґрунтів. Надмірна іригація може бути причиною заболочування і засолення ґрунтів.

ІХТІОЛОГІЯ – розділ гідробіології, що вивчає біологію і екологію риб.

ЙОД – хімічний елемент. Застосовується в медицині і побуті, як сировина в хімічній промисловості. Можуть потрапляти в навколишнє середовище при

випробуванні ядерної зброї, аваріях на ядерних реакторах. Потрапляючи в організм людини, ізотопи йоду шкідливо впливають на функції щитовидної залози, можуть спричинювати різноманітні порушення розвитку, утворення пухлин і т. ін.

КАНАЛІЗАЦІЯ – комплекс інженерних споруд і обладнання, які забезпечують збирання, відвід і очищення стічних вод, а також атмосферних опадів з території населених пунктів і промислових підприємств.

КАНЦЕРОГЕН – речовина, яка здатна за певних умов спричинити утворення злоякісної пухлини або сприяти її розвитку. Канцерогенну дію можуть спричинити і такі фізичні чинники, як ультрафіолетове, радіаційне та інші види опромінення.

КИСЛОТНІСТЬ – здатність водних розчинів і ґрунтів проявляти властивості кислот, які визначаються концентрацією іонів водню. Кислотність характеризується величиною водневого показника рН. Якщо $pH = 7$ – розчин нейтральний, при $pH < 7$ – кислий, $pH > 7$ – лужний.

КИСЛОТНІ ОПАДИ – атмосферні опади у вигляді дощу або снігу, підкислені розчиненими в них кисло- утворюючими з'єднаннями: окисами сірки (SO_2), азоту (NO_2), парами соляної кислоти (HCl) і ін. Кислотні опади підкислюють ґрунти і водойми, що негативно впливає на життєдіяльність організмів і може призвести до загибелі рослин і тварин.

КЛІМАТ – це багаторічний режим погоди, характерний для певної місцевості. Клімат залежить від географічної широти певної території, відстані від морів та океанів, характеру морських течій, висоти над рівнем моря, особливостей рельєфу.

КЛОНУВАННЯ – метод генної інженерії, за допомогою якого можливе отримання особин шляхом позастветового розмноження з однієї клітини живого організму.

КОНСУМЕНТИ – організми, які живляться готовими органічними речовинами, але не доводять їх розкладання до простих мінеральних складових. До консументів належать травоядні тварини і організми, які живляться тваринною їжею – хижаки, паразити.

КОСМОПОЛІТИ – види рослин і тварин, які широко розповсюджені майже в усіх частинах Земної кулі (горобець, берегова ластівка, кропива і ін.).

КРАТЕР – чашоподібне заглиблення на вершині або на схилі вулкана, з якого викидаються гази, вулканічний попіл, каміння, виливається на поверхню лава.

КРІОФІТИ – рослини, які пристосовані до існування в умовах з низькою температурою. Вони поширені у тундрі і високогір'ях.

КРИПТОФІТИ – багаторічні трав'яні рослини, у яких бруньки відновлення закладаються на коренях, цибулинах, клубнях і знаходяться під землею або під водою.

КСЕРОФІТИ – рослини, які ростуть в посушливих умовах, здатні переносити довготривалу атмосферну і ґрунтову засуху, залишаючись фізіологічно активними.

КУМУЛЯЦІЯ – нагромадження, зосередження, концентрування в організмі людини, тварин чи в навколишньому середовищі різних речовин (ліків, отрут, забрудників).

ЛАГУНА – неглибока природна водойма, відокремлена від моря вузькою смугою або сполучена вузькою протокою. Характеризується надзвичайно високою біологічною продуктивністю, легко забруднюється.

ЛАНДШАФТ – природний територіальний комплекс, який характеризується єдністю літосферної основи, клімату і історії розвитку.

ЛАНДШАФТ АНТРОПОГЕННИЙ – географічний ландшафт, створений внаслідок цілеспрямованої діяльності людини. В результаті відбувається зміна природного ландшафту і екологічних компонентів.

ЛАНЦЮГИ ЖИВЛЕННЯ – харчові або трофічні групи видів рослин, тварин та мікроорганізмів, пов'язаних харчовими відносинами, внаслідок чого створюється певна послідовність передачі речовини і енергії від одних груп організмів до інших. Сформувалися у процесі історичного розвитку органічного світу.

ЛЕВАДА – заливні луки і вологі листяні ліси (із вільхи, тополі, верби, в'яза) з багатим травостоем по долинах рівнинних річок.

ЛИМАН – мілководна затока, яка утворилася внаслідок затоплення морською водою гирла рівнинної річки або прибережних зон.

ЛИШАЙНИКИ – група нижчих рослин, які утворилися в результаті співжиття грибів і водоростей. Відіграють важливу роль в ґрунтоутворенні.

Використовуються для отримання ароматичних речовин і антибіотиків. Багато видів лишайників чутливі до забруднення повітря і застосовуються в якості біоіндикаторів.

ЛІАНИ – рослини, не здатні без опори зберігати вертикальне положення. Серед ліан є дерев'янисті і трав'янисті рослини, поширені переважно у вологих тропічних лісах (плющ, гліцинія та ін.).

ЛІНІЙНА ЕРОЗІЯ ҐРУНТУ – водна ерозія ґрунту, яка супроводжується утворенням промоїн, рівчаків, балок. Основні методи боротьби з таким видом ерозії – створення лісосмуг, влаштування водозатримуючих споруд.

ЛІС – один з типів рослинності, утворений деревами одного чи декількох видів, які ростуть близько один від одного і утворюють зімкнуту крону.

ЛІСОВІДНОВЛЕННЯ – відновлення лісу на раніше залісненій території.

ЛІСОПАРК – лісний масив у населених пунктах, призначений для оздоровлення території, є місцем відпочинку людей.

ЛІТОРАЛЬ – зона морського дна, яка затоплюється під час припливів і осушується при відпливі. Ширина літоралі може складати від декількох метрів до декількох кілометрів.

ЛІТОСФЕРА (від грец. літос – «камінь» і сфера – «оболонка») – зовнішня оболонка Землі, що залягає над астеносферою. Тобто літосфера складається із земної кори і верхнього від астеносфери шару мантиї.

ЛУКИ – тип рослинності, що характеризується переважанням трав'янистих багаторічних рослин. За місцеположенням луки розрізняють заплавні, що

МЕЛІОРАЦІЯ ҐРУНТІВ – поліпшення властивостей ґрунтів з метою підвищення їх родючості. Здійснюється шляхом штучного регулювання біохімічного та фізико-хімічного режимів ґрунту за допомогою осушення, зрошення та інших заходів.

МІКОЗИ – хвороби рослин, тварин і людини, які викликаються паразитичними грибами.

МІКРООРГАНІЗМИ – найдрібніші організми, які можна розглянути тільки під мікроскопом. До мікроорганізмів належать: бактерії, гриби, дріжджі, мікроскопічні водорості, найпростіші та віруси.

МІКСОТРОФНИЙ (від грецьких слів «змішувати» і «живлення») – мішаний тип живлення організмів, який включає автотрофний і гетеротрофний типи

МІНЕРАЛЬНІ ВОДИ – води, які мають лікувальні властивості. Ці властивості зумовлені наявністю у воді в певній кількості заліза, миш'яку, радію, бромю, йоду, вуглекислоти, радону та ін., які рідко в необхідних нормах містяться у звичайних (питних) підземних водах.

МІНЕРАЛЬНІ РЕСУРСИ – кількість різних видів корисних копалин у певному регіоні, які придатні і доступні для промислового використання.

МОРЕ – частина океану, що частково відділена від нього суходолом і відрізняється від відкритого простору океану гідрологічним і кліматичним режимом.

МОРЕНА – скупчення уламків гірських порід, принесених і відкладених льодовиками, які утворюють різні форми гірського рельєфу.

МУЛЬЧУВАННЯ – агротехнічний засіб, при якому поверхня ґрунту вкривається різними матеріалами, здебільшого органічного походження – торфом, перегноєм, і ін.. Мульчування затримує вологу, зменшує добове коливання температури, запобігає проростанню бур'янів, утворенню ґрунтової кори.

НАСАДЖЕННЯ – природні або штучно створені людиною насадження деревних та чагарникових рослин. Розрізняють насадження захисні, лісові, паркові, полезахисні, придорожні.

НАСТ – льодова кірка, яка утворюється на сніговому покриві з настанням морозів після відлиги або дощу.

НАФТОВА ПЛЯМА – плівка нафти, що утворюється при її розтіканні по поверхні води. 1 кг. нафти може спричинити утворення плями площею 100м².

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК – це природоохоронна, рекреаційна, культурно-освітня, науково-дослідна установа загальнодержавного значення, створена з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних ландшафтів.

НЕВИЧЕРПНІ ПРИРОДНІ РЕСУРСИ – природні ресурси, недостача в яких не відчувається в наш час і не передбачається в майбутньому. До них належать водні ресурси, енергія вітру, ресурси сонячної енергії, теплова енергія надр Землі.

НЕВІДНОВНІ ПРИРОДНІ РЕСУРСИ – природні ресурси, які не самовідновлюються. До них належать нафта, газ, вугілля, осадові породи. Використання невідновних природних ресурсів призводить до їх виснаження і забруднення навколишнього середовища.

НЕКРОЗ – повне або часткове відмирання тканин у живому організмі. Некроз листків рослин найчастіше відбувається під впливом забруднюючих речовин-оксидів сірки, азоту, сполук фтору, озону.

НЕКТАР – цукриста речовина з невеликими домішками ароматичних речовин, органічних кислот, ферментів, яка виділяється квітами багатьох рослин.

НЕКТОН – сукупність активно плаваючих тварин, здатних протистояти течії і активно переміщуватися на великі відстані.

НЕСПРИЯТЛИВІ І НЕБЕЗПЕЧНІ ПРИРОДНІ ЯВИЩА – явища в навколишньому середовищі, які являють небезпеку для людини і її господарської діяльності. Розрізняють наступні несприятливі і небезпечні природні явища: космічні – магнітні бурі, падіння метеоритів, сонячна активність та інші; геологічні – землетруси, виверження вулканів, цунамі; геоморфологічні – зсуви, обвали, селі, лавини та інші; кліматичні – смерчі, тайфуни, ерозія ґрунтів, вітровали та інші.

НІКОТИН – речовина, яка міститься в листках тютюну і деяких інших рослин. Сильна отрута. В невеликих кількостях діє як збудник нервової системи, у великих – викликає її параліч. Підвищена частота захворювань раком легень у курців зумовлена вмістом у тютюновому димі смол та кадмію.

НІТРАТИ – солі і ефіри азотної кислоти HNO_3 . Нітрати органічного походження кристалічні речовини – солі, неорганічного – рідини. Застосовуються у вигляді добрив і у виробництві вибухових речовин. Надмірне застосування мінеральних добрив для вирощування сільгосппродукції призводить до підвищеного вмісту нітратів в харчових продуктах. Це в свою чергу призводить до захворювань людини і тварин, що полягає в окисненні гемоглобіну крові, і викликає пригнічення дихання і головний біль.

НІТРИТИ – солі і ефіри кислоти HNO_2 . Мають окисні і відновні властивості. В разі потрапляння в організм у підвищених концентраціях мають більшу отруйну дію, ніж нітрати. Крім того, вони можуть мати канцерогенну дію.

НІТРОФІЛИ – рослини, які потребують для нормального розвитку підвищений вміст азоту в ґрунті або воді. До них належать кропива, лопух, пирій та інші. Серед культурних рослин нітрофілами є соняшник, льон, пшениця та інші.

НООСФЕРА – концепція розвитку біосфери, розроблена В.І.Вернадським. Згідно цієї теорії, біосфера, завдяки розумній діяльності й технічній могутності, має набути нової функції – функції гармонійної стабілізації умов життя на планеті. В.Вернадський припускав, що в майбутньому людство стане незалежним від органічних ресурсів, які зможе продукувати у потрібних кількостях.

ОАЗИС – 1. Ділянка з багатою рослинністю в пустелях, що виникає завдяки природному чи штучному зволоженню, зумовлена близькістю річки або ґрунтових вод. 2. Вільна від льоду ділянка в Антарктиді.

ОБВАЛ – небезпечне природне явище, раптове падіння великих мас гірських порід або ґрунту на крутих схилах.

ОБВОДНЕННЯ – гідротехнічні заходи по забезпеченню водою маловодних і безводних районів з метою забезпечення культурно-побутових і господарських цілей.

ОЗЕЛЕНЕННЯ – заходи по створенню або відновленню рослинного покриву на вільних від забудов ділянках населених пунктів та її околицях. Сприяє збільшенню вмісту кисню в повітрі, захищає від пилу, мікроорганізмів.

ОЗЕРА – водойми, розташовані в природних западинах.

ОЗОН – синій газ з різким неприємним запахом, окисник. Утворюється при електричному розряді і під дією ультрафіолетового випромінювання. Основна маса озону в атмосфері розташована в межах стратосфери на висоті 20-25 км. Використовується для знезараження води і повітря, захищає Землю від залишку ультрафіолетового випромінювання.

ОЗОНОВІ ДІРКИ – зменшення концентрації озону на окремих ділянках озонового шару атмосфери. Вміст озону в ній менший від звичайного на 40-50%. Озонові дірки негативно впливають на живі організми, і сприяють процесу потепління на Землі. Вперше озонова діра була виявлена над Антарктидою.

ОКЕАНАРІЙ – частина природної морської водойми або великий басейн, в яких утримуються морські тварини.

ОКСИД ВУГЛЕЦЮ – чадний газ CO, що утворюється в результаті неповного згорання твердого палива в умовах нестачі кисню. Негативно впливає на стан здоров'я людини, блокуючи надходження кисню до крові, викликає головний біль і, навіть, може призвести до смерті.

ОКСИДИ АЗОТУ – газоподібні оксид (NO) та діоксид (NO₂) азоту. Оксид азоту подразнює нервову частину людини, знижує вміст гемоглобіну в крові, викликає гострі захворювання органів дихання. Діоксид азоту добре розчиняється у воді і в атмосфері сприяє утворенню кислотних дощів.

ОКСИЛОФІТИ – рослини, що зростають на дуже кислих ґрунтах, переважно на сфагнових болотах і кислих луках.

ОМБРОМЕТР, (ОПАДОМІР) – прилад для вимірювання кількості атмосферних опадів.

ОПРІСНЕННЯ ВОДИ – зменшення кількості солей, що містяться в природних водах, до рівня, необхідного для використання в промисловості або в побуті. Найбільш поширеним способом опріснення води є електроліз

ОПРОМІНЕННЯ – вплив на живу і неживу природу будь-яких видів випромінювань. Під дією опромінення можуть змінюватися властивості неживих об'єктів.

ОРГАНІЗМ – жива істота, яка володіє сукупністю властивостей, що відрізняють його від неживої природи. Організм – замкнута система, самоорганізована, відкрита щодо обміну речовин і енергії. Більшість організмів мають клітинну будову.

ОРГАНІЧНИЙ СВІТ – жива природа, що населяє біосферу Землі. Налічується більше 1 млн. видів тварин та близько 500 тис. видів рослин, які мешкають у воді, ґрунті, повітрі або всередині інших організмів.

ОРНІТОЛОГІЯ – розділ зоології, який займається вивченням птахів.

ОРОГРАФІЯ – розділ геоморфології, що вивчає взаємне розташування хребтів, річкових долин, котловин та інших форм рельєфу.

ОРОФІТИ – рослини гірських поясів.

ОСАДОВІ ПОРОДИ – породи, які утворилися від осадів у морях, озерах, річках, болотах. Утворення осадових порід відбувається впродовж чотирьох стадій: вивітрювання, перенесення, відкладання і перетворення в породу. У

процесі вивітрювання руйнуються материнські породи магматичного і метаморфічного походження. Зруйновані частинки порід в процесі їх перенесення річками, льодовиками, вітрами, морськими хвилями ще більше руйнуються й обкатуються.

ОСТРІВ – невелика порівняно з материком ділянка суходолу, оточена з усіх сторін водою. За своїм походженням бувають материкові, вулканічні, коралові.

ОСУШЕННЯ – гідротехнічні та меліоративні заходи, спрямовані на усунення надлишку води з ґрунту з допомогою системи закритих або відкритих каналів. Проводиться з метою підвищення родючості ґрунту та поліпшення водного і повітряного режимів.

ОХОРОНА ПРИРОДИ – система технічних, економічних, адміністративно-правових, освітніх заходів, які забезпечують збереження природного середовища. Охорона природи зараз перейшла в глобальну проблему, обумовлену швидкими темпами розвитку промисловості, демографічними та іншими факторами.

ОЧИЩЕННЯ СТИЧНИХ ВОД – багатоступеневий процес видалення забруднень із стічних вод, який включає механічну, біологічну, хіміко-фізичну очистку та дезінфекцію від бактеріальних забруднень. Здійснюється на спеціальному обладнанні в очисних спорудах.

ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ – цінні в науковому відношенні об'єкти природи (джерело, водоспад та інші), що охороняються державою.

ПАНДЕМІЯ – епідемія, що охоплює більшу частину населення країни, групи країн, континенту або світу: наприклад грипу, СНІДу.

ПАР (парове поле) – поле сівозміни, вільне від посіву сільгоспкультур протягом усього або частини вегетаційного періоду, яке утримують в чистому від бур'янів стані з метою накопичення в ґрунті вологи та поживних речовин.

ПАРАЗИТИЗМ – форма співжиття організмів різних видів, один з яких є паразитом, живе на іншому і харчується за його рахунок.

ПАРК – територія з природною або штучно вирощеною рослинністю, яка включає алеї, водойми, майданчики для культурного відпочинку населення.

ПАРНИКОВІ ГАЗИ – гази, що викликають парниковий ефект на земній кулі. До них відносять вуглекислий газ, діоксиди азоту, сірки.

ПАРНИКОВИЙ ЕФЕКТ – властивість атмосфери затримувати тепло, що утворюється на Землі.

ПЕСТИЦИДИ – назва хімічних речовин, які використовуються для боротьби із шкідниками і хворобами рослин, бур'янами, шкідниками зернопродуктів, деревини, а також з комахами та кліщами – переносниками інфекційних хвороб людини і тварин.

ПИЛ – завислі в атмосфері дрібні тверді частинки, здатні осідати на різні предмети і потрапляти в організм людини. Чинниками виникнення можуть бути вулкани, вивітрювання гірських порід, вітрова ерозія, викиди промислових підприємств.

ПІДЖИВЛЕННЯ – 1) внесення мінеральних або органічних добрив у ґрунт під час вегетації рослин; 2) підкладання поживи з метою покращення кормової бази для диких тварин.

ПІДЗЕМНІ ВОДИ – води, що містяться в порах, пустотах і тріщинах гірських порід у верхній частині земної кори.

ПІДТОПЛЕННЯ – підвищення рівня ґрунтових вод, яке виникає внаслідок спорудження гідротехнічних споруд. Воно приводить до порушення господарської діяльності та зміни структури і функцій природних екосистем.

ПЛАВНІ – ділянки заболочених річкових заплав у пониззях та дельтах великих річок, що на тривалий час заливаються паводковими водами. Плавні вкриті заростями очерету, осоки та рогозу.

ПЛАСТИДИ – органоїди рослинних клітин.

ПОВІНЬ – найвищий рівень води у річці, що настає щороку в певні строки.

ПОВІТРЯ – гази, які складають атмосферу Землі і використовуються для дихання живими організмами. Нижні шари атмосфери містять за об'ємом: азот- 78,09%; кисень – 20,94%; аргон – 0,93%; вуглекислий газ – 0,033%. Тисячні долі складають гелій, водень, ксенон, метан, озон, криптон, аміак, оксиди азоту, вуглецю. На висоті понад 100 км в повітрі переважають гелій і водень.

ПОГОДА – стан нижнього шару атмосфери (температури, тиску, опадів, напрямку і сили вітру тощо) у якійсь місцевості за певний час.

ПОЛОНИНА – субальпійські луки Українських Карпат. Нижня частина схилів вкрита хвойними та буковими лісами, а вище 1600-1700 м. над рівнем моря розташовані гірські луки. Характеризується великою кількістю опадів, зима сувора, з глибоким сніговим покривом, літо прохолодне.

ПОСУХА – тривала (багатоденна, багатомісячна, багаторічна) суха погода з підвищеною температурою повітря, з відсутністю або незначною кількістю опадів. Це призводить до виснаження вологи в ґрунті, пересихання водойм.

ПРЕРІЯ – природний комплекс з високотравною рослинністю у степовій зоні Північної Америки.

ПРИРОДНЕ ЗАБРУДНЕННЯ – забруднення навколишнього середовища, викликане чинниками, не пов'язаними з антропогенною діяльністю людини. Це виверження вулканів, зсуви, пожежі тощо.

ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – сукупність природних та змінених людиною абіотичних і біотичних чинників, які впливають на діяльність будь-якого суб'єкта.

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ – компоненти навколишнього середовища, які використовують для задоволення будь-яких потреб людини. Природні ресурси поділяють на невичерпні і вичерпні.

ПРИРОДНИЙ КОМПЛЕКС – закономірне поєднання географічних компонентів, які взаємодіють і утворюють єдину територіально обмежену систему.

ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ – наукова й виробнича діяльність, спрямована на комплексне вивчення, освоєння, використання, поліпшення й охорону природного середовища та природних ресурсів.

ПРОДУЦЕНТИ – усі рослини, а також мікроорганізми, які синтезують органічні речовини із неорганічних у процесі фотосинтезу та за рахунок енергії, що вивільнюється під час хімічного окислення ряду мінеральних сполук – сірководню, аміаку, солей заліза тощо.

ПРОКАРІОТИ – більшість вірусів, бактерій та ціанобактерій, які не мають сформованого ядра.

ПРОСІКА – прорубана смуга в лісі від дерев та чагарників, призначена для протипожежних цілей, ліній електропередач, нафто- та газопроводів.

ПУСТЕЛЯ – тип ландшафту з характерною розрідженою рослинністю, що склався в умовах дефіциту вологи або тепла.

РАДІОАКТИВНЕ ЗАБРУДНЕННЯ – потрапляння в навколишнє середовище радіоактивних елементів (радіонуклідів), що призводить до підвищеного радіаційного фону. Може відбуватися в результаті аварії на АЕС, застосуванні ядерної зброї. Вимірюється в кюрі або бекерелях.

РАДІАЦІЙНА ГЕНЕТИКА – наука про закономірності та механізми виникнення спадкових змін під впливом радіаційного випромінювання.

РАДІАЦІЙНИЙ БАЛАНС – різниця між сумарною радіацією і відбитою та випромінюванням підстилаючої поверхні.

РАДІАЦІЙНИЙ ФОН – інтенсивне радіаційне випромінювання і вміст радіонуклідів природного й штучного походження. Середнє значення радіаційного фону на земній кулі 17 – 20 Бк/м³. Він зростає із збільшенням висоти над рівнем моря.

РАДІАЦІЯ – самовільний розпад ядер радіоактивних елементів, який супроводжується виділенням альфа-, бета- частинок та гама – променів. Радіація властива всім природним хімічним елементам з атомним номером більше 82, а також штучним радіоізотопам.

РАДІОАКТИВНІ ВІДХОДИ – радіоактивні елементи, що утворилися в результаті використання радіонуклідів в процесі їх експлуатації на атомних електростанціях, у промисловості, медицині, дослідницьких реакторах. Вони повинні доставлятися в кінцеві сховища (могильники). Особлива небезпека виникає у випадках, коли радіоактивні речовини проникають у ґрунтові води.

РАДІОІЗОТОПИ – ізотопи хімічних елементів, які володіють радіоактивністю.

РАДІОМЕТРИ – прилади для вимірювання інтенсивності електромагнітного випромінювання, радіоактивності, інтенсивності радіоактивного забруднення поверхні.

РАДІОТОКСИЧНІСТЬ – властивість радіоактивних речовин призводити до патологічних змін в організмі.

РЕАБІЛІТАЦІЯ – комплекс заходів по відновленню порушених функцій у людини, а також у природних систем. Наприклад, відновлення забруднених

людиною ландшафтних компонентів – ґрунту, рослинного покриву, тваринного світу.

РЕАКЛІМАТИЗАЦІЯ – відновлення зниклих (вимерлих або знищених) з певного регіону тварин.

РЕГЕНЕРАЦІЯ – 1) відновлення організмом втрачених або пошкоджених частин тіла; 2) перетворення відпрацьованих продуктів у первинний стан з метою їх повторного використання.

РЕДУЦЕНТИ – бактерії, гриби, які в ході своєї життєдіяльності мінералізують мертву органічну речовину, тобто перетворюють її на прості органічні сполуки, які після цього використовуються продуцентами.

РЕЖИМ РІЧКИ – регулярні (добові, річні) зміни стану річки, зумовлені фізико- географічними властивостями її водозбірного басейну.

РЕЗЕРВАТ – охоронна природна територія з режимом заповідника чи заказника, де основним об'єктом охорони є збереження окремих видів рослин.

РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ – рукотворні та природні об'єкти, а також явища природи, що є придатними для оздоровлення, розваг, відпочинку, туризму.

РЕКРЕАЦІЯ – система заходів спрямованих на оздоровлення населення і відновлення їх працездатності. Тому використовують екологічно чисті природні території, що знаходяться за межами постійного проживання людей.

РЕКУЛЬТИВАЦІЯ – відновлення родючості ґрунту на певних територіях після техногенного руйнування природи.

РЕЛІКТИ – види рослин або тварин, що входять до складу рослинного покриву і тваринного світу як пережиток флор і фаун минулих епох. До реліктів відносять секвойю, карликову березу, деякі види сосни тощо.

РЕЛЬЄФ – це сукупність нерівностей земної поверхні.

РИЗОСФЕРА – шар ґрунту, товщиною 2-3 мм, що безпосередньо прилягає до кореневої системи рослини. Характеризується значно більшим вмістом мікро-організмів, що сприяють кращому засвоєнню рослинами поживних речовин.

РИФТ («тріщина», «розколина») – велика (протяжністю в сотні, тисячі кілометрів і завширшки в десятки кілометрів) розколина земної кори, що формується внаслідок розсування літосферних плит.

РІЧКОВА ЕРОЗІЯ – руйнівна робота річок, у ході якої річка розмиває, розширює і поглиблює річкову долину.

РОДЮЧИСТЬ ҐРУНТУ – здатність ґрунту забезпечувати рослини поживними речовинами і вологою, створюючи умови для одержання врожаю.

РОСЛИНИ – ІНДИКАТОРИ – дикорослі рослини, за допомогою яких можна визначити характер і стан ґрунту. Властивості ґрунту визначає середовище існування рослин.

РОСЛИННЕ УГРУПУВАННЯ – сукупність рослин, пов'язаних між собою та з навколишнім середовищем.

САВАНА – тропічний і субтропічний ландшафт з багатим трав'янистим покривом з переважанням високих злаків, груп дерев і чагарників. Поширений у Африці, Південній Америці, Австралії, Південній і Східній Азії.

САНАЦІЯ – оздоровлення, в екології – заходи з модернізації забруднених підприємств і очищення забруднених територій.

САНІТАРНИЙ ЗАХИСТ – сукупність заходів по збереженню санітарно-гігієнічного благополуччя населення на певній території. Полягає в організації зон санітарної охорони водних джерел, санітарної очистки, контролі за дотриманням санітарно-гігієнічних норм.

САНІТАРНО – ЕПІДЕМІОЛОГІЧНА СЛУЖБА – система державних установ, які здійснюють санітарно-епідеміологічний нагляд, розробляють і виконують санітарно-профілактичні та протиепідеміологічні заходи.

САНІТАРНО-ЗАХИСНА ЗОНА – територія між житловим масивом і підприємством, вільна від забудов, що забезпечує нейтралізацію шкідливих викидів природним шляхом. В цій зоні концентрації шкідливих речовин не повинні перевищувати 0,3 ГДК.

САПРОБІОНТИ – бактерії, водорості, безхребетні, які живуть у водоймах, забруднених органічними речовинами. Сапробіонти сприяють самоочищенню води, розкладаючи органічні речовини на неорганічні.

САПРОТРОФИ – організми, що живуть за рахунок мертвої органічної речовини.

САПРОФІТИ – рослини, що живляться органічними речовинами відмерлих організмів. До сапрофітів належать гриби, а також багато видів бактерій.

СВІТОВИЙ ОКЕАН – водна оболонка Землі, яка омиває материки і острови і має сталий соляний склад. Середня солоність океану 34,7‰, максимальна – 42‰.

СЕЙСМІЧНІСТЬ – можливість і періодичність виникнення землетрусів на певній території.

СЕЛЕКЦІЯ – наука, що розробляє методи виведення нових і поліпшення існуючих сортів сільськогосподарських рослин та порід свійських тварин.

СЕЛІ – короткочасні бурхливі потоки або паводки на гірських річках з вмістом ґрунту та уламків гірських порід, що призводять на своєму шляху до значних руйнувань.

СЕЛЬВА – («ліс») – вологі екваторіальні ліси у басейні Амазонки, які періодично затоплюються.

СИМБІОЗ – довготривале співжиття різних видів, яке приносить взаємну користь.

СИНЕРГІЗМ – явище взаємодії радіації з хімічними речовинами (свинцем, пестицидами тощо).

СІВОЗМІНА – науково обґрунтоване чергування сільськогосподарських культур на певній площі.

СМЕРЧ – атмосферний вихор, який виникає в грозових хмарах і спускається у вигляді стовпа до поверхні землі. Горизонтальна швидкість переміщення становить 15-40км/год. Смерч має значну руйнівну силу, часто засмоктує різні предмети і переносить їх на значні відстані.

СМОГ – (від англ. «смоук» – дим і «фог» – туман) – сильне забруднення приземних шарів атмосфери у великих містах і промислових центрах.

СНІГОВА ЛАВИНА – снігова куля, яка зсувається із стрімких гірських схилів. На своєму шляху збільшується до велетенських розмірів. Має значну руйнівну силу.

СОЛОДІ – зниження у подах Причорномор'я, де є умови періодичного промивання ґрунтів. Вони мають погані астрономічні властивості, невисоку родючість.

СОЛОНІСТЬ ВОДИ – загальна сума солей, які містяться у воді. Вимірюється в проміллі (‰), або в г/л.

СОЛОНЧАКИ – ґрунти, які формуються в умовах непромивного водного режиму при накопиченні в ґрунті солей натрію. Солончаки поширені в сухих степах, пустелях та напівпустелях.

СОНЦЕ – центральне тіло сонячної системи, розпечена плазмова куля діаметром 1392 тис.км. Температура поверхні близько 6000°C, маса близько $2 \cdot 10^{30}$ кг. Сонце складається на 90% з водню і 10% – гелію. Джерело сонячної енергії – ядерні перетворення водню в гелій, де температура перевищує 10 млн.°C.

СОНЯЧНА РАДІАЦІЯ – випромінювання Сонця, головне джерело енергії для всіх процесів на Землі.

СПАДКОВІСТЬ – здатність організмів передавати потомству свої ознаки й властивості.

СПУСТЕЛЕННЯ – істотне погіршення родючості ґрунту з подальшою неможливістю відтворення природної і штучної рослинності. Спустелення є результатом як природних так і антропогенних причин.

СТАН СПОКОЮ – фізіологічний стан рослини, в який вони переходять з настанням несприятливих умов. Характеризується припиненням росту, відмиранням і опаданням листків, наземних органів.

СТЕП – зональний природний комплекс. Характерний переважанням трав'янистої рослинності. Майже повністю розораний.

СТЕРИЛІЗАЦІЯ – знищення мікроорганізмів за допомогою високої температури, хімічних речовин та радіаційним методом.

СТИХІЙНІ ЯВИЩА – негативні природні процеси (землетруси, повені, вулкани, смерчі, град, зсуви, селеві потоки), які притаманні певним районам земної кулі.

СТОКОВІ ВІТРИ – постійні, дуже сильні вітри з внутрішніх районів Антарктиди до узбережжя.

СТРАТОСФЕРА – шар атмосфери, що розташований на висоті 18- 40 км. над поверхнею Землі. В цьому шарі на висоті 25-35 км сконцентрована основна маса озону, який отримує надходження до земної поверхні надлишку сонячної енергії.

СТРЕС – сукупність неспецифічних реакцій організму у відповідь на дію несприятливих факторів психічних і фізичних травм, холоду, голоду, забрудників.

СУФОЗИЯ – винесення підземними водами дрібних мінеральних часточок і розчинних речовин з гірських порід.

СУХОВІЙ – вітер із швидкістю понад 5 м/с, температурою вище 20-25°C і вологістю повітря близько 30%. Найчастіше трапляються у степах, пустелях і напівпустелях.

СУХОСТІЙ – відмерлі, висохлі на пні стоячі дерева.

ТАЙГА – зональний природний комплекс з рослинністю хвойних лісів з домішками листяних дерев.

ТАЙФУН – штормовий вітер із швидкістю від 30 до 100 км/год. Супроводжується сильними зливами та нагоном води з боку океану, призводить до значних руйнувань і наносить великі матеріальні збитки.

ТАКСОН – група окремих об'єктів, що пов'язані спільністю властивостей і ознак, певних таксономічних категорій – виду, підвиду, роду, сімейства тощо.

ТЕПЛОВЕ ЗАБРУДНЕННЯ – вид фізичного забруднення середовища, що характеризується підвищенням його температури вище природного рівня. Основні джерела теплового забруднення – викиди в атмосферу відпрацьованих нагрітих газів, скид у водойми нагрітих стічних вод.

ТЕПЛОВИЙ БАЛАНС – співвідношення між надходженням та витратами тепла в ґрунті, атмосфері, воді.

ТЕРИКОН – конусоподібний насип з шахтної гірської породи. Є забруднювачем довкілля, містить значну кількість токсичних речовин.

ТЕРМІТИ – вид комах, що харчуються, переважно, деревиною. Поширені в основному в тропіках і субтропіках.

ТЕРМОСФЕРА – розріджений шар атмосфери над мезосферою на висоті 80-800 км над поверхнею Землі. Характеризується швидким підвищенням температури до 1500°C до висоти 200-300 км.

ТЕХНІЧНІ КУЛЬТУРИ – рослини (лікарські, олійні, цукроносні та ін.), що вирощуються з метою одержання сировини для різних галузей промисловості.

ТЕХНОСФЕРА – частина біосфери, перетворена людиною за допомогою впливу технічних засобів з метою задоволення соціально-економічних потреб людства.

ТОКСИНИ – отруйні речовини, що продукуються і виділяються деякими мікроорганізмами, рослинами і тваринами. Токсини пригнічують фізіологічні функції організму і можуть призвести до загибелі тварин, рослин і людини.

ТОРФ – продукт неповного розкладання рослинних решток в умовах надлишкової вологості і дефіциту повітря. Використовується як добриво, паливо, сировина для хімічної промисловості.

ТОЧКА РОСИ – температура, за якої водяна пара, що міститься в повітрі, досягає стану насичення при сталому тиску.

ТРАНСPIРАЦІЯ – фізіологічний процес випаровування води зеленими частинами рослинного організму. Регулює температурний і водний режими рослини, газообмін вуглекислого газу і кисню, запобігає перегріванню рослин.

ТРОПОСФЕРА – нижній шар атмосфери, що прилягає до земної поверхні. Піднімається до висоти 8-10 км в полярних широтах, до 10-12 км – в помірних і до 16-18 км – у зоні екватора. В тропосфері зосереджене все наземне життя планети.

ТУНДРА – зональний природний комплекс, безлісий, з мохово-лишайниковим і розрідженим чагарниковим покривом.

ТУФИ – це легкі породи різного кольору, що утворюються при ущільненні попелу, пісків. Нерідко при виверженні вулканів утворюються туфобрекчії-зцементовані уламки порід з стінок кратерів.

УЛЬТРАЗВУК – не відчутні для вуха людини хвилі з частотою коливань понад 20 кГц. Ультразвук визначається інтенсивністю і тривалістю опромінення, що може викликати як позитивний (мікромасаж тканин), так і негативний (подрознення клітин) вплив на стан здоров'я людини.

УЛЬТРАФІОЛЕТОВЕ ВИПРОМІНЮВАННЯ – електромагнітне випромінювання, невидиме оком людини в діапазоні хвиль від 400 до 100 нм. Основне природне джерело ультрафіолетового випромінювання – Сонце. Більшу частину ультрафіолетового випромінювання поглинає озоновий шар, захищаючи земну поверхню від перегріву. Невеликі дози ультрафіолетового випромінювання позитивно впливають на функціонування організмів, сприяючи утворенню вітаміну Д.

УРАГАН – довготривалий вітер руйнівної сили з швидкістю понад 35 м/с. Виникає над теплими водами тропічної зони океанів, супроводжується великими руйнуваннями і нерідко людськими жертвами.

УРОЧИЩЕ – складова частина географічного ландшафту. Частина місцевості: ліс, поле, яр, болото тощо.

УТИЛІЗАЦІЯ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН – використання речовин, що містяться в промислових, комунальних і побутових викидах, забруднюючих навколишнє середовище. Забруднюючі речовини можуть використовуватись за своїм призначенням (нафта, метали), або бути сировиною для виробництва корисної продукції (добрива, будівельні матеріали з шлаків тощо).

ФАКЕЛ – 1) конусоподібний потік газу чи рідини. Виникає під час пуску чи відключенню технологічного обладнання; 2) потік попутного газу, що утворюється в процесі переробки нафтопродуктів і переважно спалюється, що призводить до забруднення навколишнього середовища.

ФАУНА – сукупність усіх видів тварин, що мешкають на певній території.

ФАЦІЯ – найменший природний територіальний комплекс, в якому зберігається однаковий склад порід, характер рельєфу, мікроклімату і біоценозу.

ФЕРМЕНТИ – біологічні каталізатори, які присутні у всіх живих клітинах. Білки, які регулюють обмін речовин в організмі. Застосовуються в медицині і харчовій промисловості.

ФІЛЬТРУВАННЯ – вилучення твердих часточок з рідин чи газів шляхом пропускання їх через пористі матеріали або сітки з отворами.

ФІОРД – вузька морська затока з скелястими берегами.

ФІТОМАСА – загальна маса всіх рослинних організмів в угрупованні.

ФІТОПЛАНКТОН – сукупність рослин, що вільно плавають у товщі води.

ФЛОРА – сукупність усіх видів рослин, які населяють певну територію.

ФОТОСИНТЕЗ – утворення в клітинах зелених рослин органічних речовин за допомогою світлової енергії, що поглинається хлорофілом та іншими фотопоглинаючими пігментами.

ФЕНОЛОГІЯ – наука про сезонні явища природи, строки їх настання і причини, що визначають ці строки. Фенологічні спостереження є основою для складання календарів погоди.

ХЕМОСИНТЕЗ – процес отримання органічних речовин завдяки хімічному окисленні мінеральних речовин – аміаку, сірководню і ін. Здійснюється хемосинтезуючими бактеріями.

ХІМІЧНА ЕКОЛОГІЯ – розділ екології, що досліджує хімічні зв'язки у живій природі.

ХЛОРУВАННЯ ВОДИ – обробка питної води хлором з метою її знезараження.

ХЛОРОФІЛ – зелений пігмент рослин, що забарвлює її, і трансформуює сонячну енергію в хімічну енергію органічних речовин, що утворюються в процесі фотосинтезу.

ХМАРИ – скупчення в атмосфері на значній висоті дрібних крапель води або кристаликів льоду, що виділилися під час охолодження повітря, насиченого водяною парою.

ЦАРСТВО В БІЛОГІЇ – найвища таксономічна категорія в системі організмів.

«ЦВІТІННЯ» ВОДИ – розвиток деяких видів водоростей у водоймах, що спричинює зміну забарвлення води.

ЦЕНОЗ – будь-яке біотичне угруповання.

ЦИКЛОН – замкнута область з низьким тиском у центрі, де повітряні маси переміщуються у Північній півкулі проти годинникової стрілки, а в Південній – навпаки.

ЦИТОЛОГІЯ – наука, що вивчає будову і функції клітин організмів, їх зв'язки і відношення в органах і тканинах.

ЦУНАМІ – велетенські хвилі, викликані підводними землетрусами.

ЧАГАРНИК – багаторічна, відносно низькоросла рослина, яка не має центрального стовбура. Бічні пагони формуються біля поверхні ґрунту.

ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНИ – основний державний документ, у якому містяться узагальнені відомості про сучасний стан видів тварин і рослин України, що перебувають під загрозою знищення, та заходи щодо їх збереження та науково обґрунтованого відтворення.

ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА – найбільша в історії людства техногенна катастрофа, яка сталася 26 квітня 1986 року на Чорнобильській АЕС. Внаслідок відключення системи охолодження відбулося перегрівання тепловідільних елементів з виділенням водню, який утворив з повітрям вибухову суміш. Стався потужний вибух, що зруйнував споруду реактора. Основну радіологічну обстановку в потерпілих районах визначили такі радіонукліди: йод-131, цезій-134,137, стронцій-90, плутоній- 239,240.

ШЕЛЬФ – узбережна океанічна мілина, обмежена з одного боку береговою лінією, а з іншого – значним збільшенням глибини океану чи моря. Шельф зазнає найбільшого впливу господарської діяльності людини.

ШЕЛЬФОВИЙ ЛЬОДОВИК – плаваючий льодовик, що частково може опиратися на дно (шельф). Найбільш характерний для берегів Антарктиди.

ШКАЛА СИЛИ ВІТРУ – умовний розподіл сили вітру за швидкістю та впливом на довкілля. Шкала Бофорта вимірюється в балах від 0 до 12.

ШКАЛА СИЛИ ЗВУКУ – органи чуття людини здатні сприймати звуки частотою коливання від 16 Гц до 20000Гц.

ШКВАЛ – короткочасний, раптовий, швидкий вітер, що буває під час грози.

ШЛЮЗ – гідротехнічна споруда, створена для переміщення суден на річках з високим перепадом води

ШТОРМ – дуже сильний, тривалий вітер, що супроводжується значними руйнуваннями на суходолі і спричинює велике хвилювання на морі.

ШУМОВЕ ЗАБРУДНЕННЯ – це фізичне забруднення, яке перевищує значний рівень шуму внаслідок роботи транспорту, промислового обладнання, побутових приладів тощо.

ШУРФ – вертикальна (іноді нахилена) гірничя виробка, прямокутного перетину, що проведена з поверхні Землі для пошуків і розвідки корисних копалин, інженерно- геологічних досліджень.

ЩОКИ – високі скелясті обривисті береги річки, які розташовані один навпроти одного. Здебільшого утворюють різкі звуження русла річки з порогами.

ЮВЕНІЛЬНІ ВОДИ – наймолодші за походженням підземні води, що утворилися в результаті конденсації парів при магматизмі, а також у результаті нагрівання «старих» підземних вод і оточуючих порід.

ЯЙЛИ – ланцюг високих столоподібних плоских безлісних масивів.

ЯР – форма рельєфу, що утворюється внаслідок розмивання пухких порід тимчасовими водотоками.

ЯРУС – частина шару в біоценозі, який виділяється функціональними і структурними особливостями.

ЯРУСНІСТЬ – вертикальне розмежування рослинного угруповання на горизонти, шари, яруси. Ярусність виявляється в лісах, де розрізняють деревний, чагарниковий та моховий надземні яруси.

7.3. Рекомендовані джерела

Основні

1. **Стюарт-Сміт, Сью.** Садотерапія. Як позбутися бур'янів у голові / Сью Стюарт-Сміт; пер. з англ. Яни Фцілоненко. Київ : Yakaboo Publishing. 2021. 328 с.
2. **Мадяр С.-А, Ковалевська О., Моїсеєнко Є., Мовчан В.** Використання інноваційної технології «Біоколор» для корекції психофізіологічного стану людини у терапевтичному садівництві : навчальний посібник. К. : Університет «Україна», 2025. 159 с.
3. **Журнал «Ландшафт і архітектура». №1. 2024.** Режим доступу: <https://landscape-architecture.top/zhurnal-landshaft-i-arkhitektura-1-2024/>.
4. **Кулеба Ж., Зварич В., Журба М.** Основні принципи створення українського саду. К. : МІСТОСАД, USAID, 2023, 74 с.
5. **Ревіталізація міст – досвід Європейського Союзу для України :** навч. посіб. / [О. А. Сич, Н. С. Ситник, А. В. Стасишин, В. В. Круглякова]. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2023. 312 с. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/377534491_Revitalizacia_mist.
6. **Агроєкологія та пермакультура:** продовольча безпека, повоєнне відновлення, нульове забруднення, сталий розвиток : підручн. Видання друге, перероблене й доповнене / П. Є. Арданов, Т. В. Герасько, О. С. Дем'янюк та ін.; за ред. П. Є. Арданова. К. : Талком, 2026. 347 с. Режим доступу: https://uu.edu.ua/upload/Nauka/naukovi_vydannia/pidruchnik_agroekologija_permakultura.pdf.
7. **Мовчан В.О., Розум В.М.** Інтенсивний модульний лісосад на базі Теплих грядок Розума : метод. посібн. / В. О. Мовчан, В. М. Розум. К. : Талком, 2022. 20 с. Режим доступу: https://ibmt.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/lisosad_ukr.pdf.
8. **Дяченко-Богун М.М., Гомля Л.М., Шкура Т.В., Красовський В.В., Рокотянська В.О., Сагайдак В.Р.** Навчальний посібник дисципліни «Екологія міських систем». Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2025. 139 с. Режим доступу: <https://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/27864/1/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf>.
9. **Основи органічного рослинництва.** Електронний посібник. Науково-методичний центр вищої та фахової передвищої освіти, 2022. Режим доступу: https://vukladach.pp.ua/MyWeb/manual/agronomija/Organic_crop_production/Organic_crop_production/Golovna/Golovna.htm.
10. **Збірник освітніх кейсів з охорони довкілля та ресурсозбереження в повоєнній аграрній галузі: практичний посібник / Т. М.**

Герлянд, І. А. Дрозіч, А. А. Каленський, О. В. Лапа. Київ : Інститут професійної освіти НАПН України, 2024. 187 с. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743511/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%85%20%D0%BA%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%96%D0%B2_%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%83%D0%B7%D1%8C.pdf.

11. Географічні основи ландшафтного проєктування та дизайну : навчально-методичний посібник [Електронний ресурс] / В. В. Мендерецький, О. В. Матуз, У. І. Недільська, С. С. Придеткевич. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 234 с. Режим доступу: <https://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7543/Neohrafichni-osnovy-landshaftnoho-proiektuvannia-ta-dyzainu.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.

12. Хахула В.С., Хрик В.М., Лозінська Т.П., Левандовська С.М., Кімейчук І.В. Рекультивация агроландшафтів методами інноваційного агролісівництва : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 205 Лісове господарство. Біла Церква, 2024. Режим доступу: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/12532/3/posibnik_recultivatsiya.pdf.

13. World Permaculture Association. The Food Forest Revolution: Nurturing Edible Ecosystems for the Future. Режим доступу: <https://worldpermacultureassociation.com/food-forests-faq>.

14. Навчальні матеріали ГС «Пермакультура в Україні». Режим доступу: <https://www.permaculture.in.ua/index.php/uk/navchannia-ua/video-ua>.

15. Інтеграція зеленої та соціальної інфраструктури: соціальний центр мікролісу в Римі. Режим доступу: <https://www.academia.edu/2997-6006/3/1/10.20935/AcadEnvSci8128>.

Найповніший посібник із регенеративного землеробства та здоров'я ґрунту – Engineering Earth. Режим доступу: <https://heartland.io/uk/sustainability-news/the-ultimate-guide-to-regenerative-agriculture/>

Додаткові

1. Екологічні науки. Науково-практичний журнал. Режим доступу: <http://eco.j.dea.kiev.ua/>.

2. Науковий журнал "Довкілля та здоров'я". Режим доступу: <http://www.dovkil-zdorov.kiev.ua/>.

3. Екологія Право Людина. Режим доступу: <https://epl.org.ua/pronas/>.

4. Садотерапія як метод лікування за допомогою природи. <https://ua.crp-wroclaw.com/blog/%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%96%D1%8F-%D1%8F%D0%BA-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4-%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7%D0%B0->

[%D0%B4%D0%BE%D0%BF/?srsltid=AfmBOoqoVoSu9cr9wImrDbEAikioz4812jGLsk4rLqgYdLjXXsojnNkY.](#)

5. Ходімо в сад. Як зелені зони Львова можуть допомогти у психологічній реабілітації військових і цивільних https://zaxid.net/statti_tag50974/.

Публікації викладачів

1. Мовчан В.О. Сад екологічний = сад терапевтичний. Збірник тез форуму «І Всеукраїнський форум «Гарденотерапія – терапія заради майбутнього», 17 травня 2024 року. Запоріжжя, Україна. С. 8 – 10. Режим доступу:

https://drive.google.com/file/d/1kA7ul0_QBdHjnuti0bLlwlQsq-8Y7vi/view

2. Melezhyk O.V., Pliuk N.A., Movchan V.O. Prospective Species for Phytorecultivation Urban Environment and High-quality Ecosystem Services. pp. 57 - 59. The driving force of science and trends in its development: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VI International Scientific and Theoretical Conference, June 21, 2024. Coventry, United Kingdom: International Center of Scientific Research. ISBN 979-8-88955-773-9 (series). DOI 10.36074/scientia-21.06.2024.

3. Мовчан В.О., Зінчук Н.А. Сучасне озеленення перетинів міських магістралей Києва: проблеми та рішення. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Інновації в архітектурі, дизайні та мистецтві: до 100-річчя факультету архітектури НАОМА», 23-24 травня 2024 р. С. 119-121.

4. Мовчан В.О., Зінчук Н.А. Гарденотерапія як інструмент реабілітації та соціалізації людей з інвалідністю в умовах війни та повоєнного відновлення України. Матеріали XXIII міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики», 29-30 листопада 2023 р. С.111-114.

5. Мовчан В.О., Зінчук Н.А. Зелені зони міських просторів та їх значення у соціально-реабілітаційній роботі осіб з інвалідністю. Матеріали XXIII міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики», 29-30 листопада 2023 р. С. 432-435.

6. Мовчан В.О., Мележик О.В., Ілюк Н.А., Сергійчук Н.М. Спеціалізовані екологічні стежки – перспективний напрям гарденотерапії. Матеріали XIII Міжнародної Інтернет-конференції «Соціальні та екологічні технології: актуальні проблеми теорії і практики», Мелітополь, 19-21 січня, 2021 року, /за заг. ред. В. І. Лисенка, Н. М. Сурядної. Мелітополь : ТОВ «Колор Принт», 2021. 288 с. ISBN 978-617-7882-05-2. С. 211-213.

7. Мовчан В.О., Розум В.М. Гарденотерапія у формуванні інклюзивного середовища. Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики», Київ, 24–25 листопада 2021 р. С. 246-248.

8. Ілюк Н., Костенко І., Бідолах Д. Вплив антропогенної діяльності на природні ресурси: пошук стійких моделей розвитку. *Biota. Human. Technology.* 2024. №2. С. 77-88. DOI: 10.58407/bht.2.24.7

9. Zavadzka O., Pliuk N., Ivanytska A., Semenenko S., & Mykhailyn V. Suitability of Potato Tubers of Different Varieties for Processing. *Scientific Reports*

of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. 2024.
No. 20(4). pp. 20-30. DOI:10.31548/dopovidi/3.2024.20

Інформаційні ресурси

(нормативна база, джерела Інтернет, адреси бібліотек тощо)

<https://www.permaculture.in.ua/index.php/uk/> – ГС «Пермакультура в Україні».

<https://mepr.gov.ua/> – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.

<https://www.gnest.org/> – Global Nest.

<https://wwf.org/> – Всесвітній фонд дикої природи.

<https://www.greenpeace.org/global/> – Грінпіс.

<https://www.eea.europa.eu/> – Європейська агенція довкілля.

<https://www.facebook.com/UKRAINEICD/> – Інститут розвитку територіальних громад.

<http://ecoethics.ru/> – Київський еколого-культурний центр

<https://fsc.org/en> Лісова наглядова рада.

<http://www.greencross.org.ua/> – Міжнародний зелений хрест.

<https://www.iucn.org/> – Міжнародний союз охорони природи.

<https://necu.org.ua/> – Національний екологічний центр України.

<http://www.guerrillagardening.org/> – Партизанське садівництво.

<http://www.zelenysvit.org.ua/> – Українська екологічна асоціація «Зелений світ».

<http://www.ukrpryroda.org/> – Українське товариство охорони природи.

<https://www.iaea.org/newscenter/focus/chernobyl> – Чорнобильський форум.

8. МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Форми занять	Наявне матеріально-технічне забезпечення	Необхідне матеріально-технічне забезпечення
Лекція	–	–
Практичне заняття	Завдання для набуття вмінь та навичок	Навчальні аудиторії №305, 303, корп. 3